

Karolinški utjecaji u sakralnoj arhitekturi Istre

Kopić, Anamarija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:958073>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ANAMARIJA KOPIĆ

KAROLINŠKI UTJECAJI U SAKRALNOJ ARHITEKTURI ISTRE

Završni rad

Pula, rujan 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ANAMARIJA KOPIĆ

KAROLINŠKI UTJECAJI U SAKRALNOJ ARHITEKTURI ISTRE

Završni rad

JMBAG: 0303097248, redoviti student

Studijski smjer: Dvopredmetni preddiplomski studij arheologije i povijesti

Predmet: Srednjovjekovna i novovjekovna arheologija u Hrvatskoj

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Arheologija

Znanstvena grana: Srednjovjekovna arheologija

Mentor: doc. dr. sc. Josip Višnjić

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana, Anamarija Kopic, kandidatkinja za prvostupnicu arheologije i povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, _____ (datum)

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Anamarija Kopic, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Karolinški utjecaji u sakralnoj arhitekturi Istre* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. POVIJESNI OSVRT	2
2.1. PROMJENA VLADAJUĆE DINASTIJE.....	2
2.2. OSVAJANJE ISTRE.....	3
2.3. RIŽANSKI PLACIT (804.).....	4
2.4. KAROLINZI I CRKVA.....	6
2.5. CRKVA U ISTRI.....	7
3. KAROLINŠKA ARHITEKTURA	10
3.1. „RENOVATIO IMPERII ROMANI“.....	10
3.2. „PREDROMANIČKO“ ILI „KAROLINŠKO“	11
3.3. ELEMENTI KAROLINŠKE ARHITEKTURE	13
3.3.1. KONTINUIRANI TRANSEPT	13
3.3.2. NASUPROTNE APSIDE	13
3.3.3. TROAPSIDALNOST.....	14
3.3.4. KRIPTE	15
3.3.5. WESTWERK	17
4. KAROLINŠKA ARHITEKTURA U ISTRI.....	19
4.1. NOVIGRAD.....	20
4.1.1. NOVIGRADSKA KATEDRALA.....	21
4.2. CRKVA SVETE MARIJE VELIKE KRAJ BALA	25
4.3. ŽUPNA CRKVA SVETE MARIJE U BALAMA.....	28
4.4. CRKVA SV. ANDRIJE NA CRVENOM OTOKU KOD ROVINJA	30
4.5. CRKVA SV. TOME KRAJ ROVINJA.....	32
4.6. CRKVA SV. SOFIJE U DVIGRADU.....	35
4.7. TROBRODNA BAZILIKA NEPOZNATOG TITULARA U GURANU	39
4.8. KAPELA SV. ANDRIJE U SKLOPU EUFRAZIJEVE BAZILIKE	44
4.9. CRKVA SV. KVIRINA KRAJ VODNJANA.....	47
5. ZAKLJUČAK.....	49
POPIS LITERATURE	50
POPIS SLIKA	54
SAŽETAK	55
SUMMARY	56

1. UVOD

Karolinško osvajanje Istre oko 787. godine donijelo je velike promjene u društveno-gospodarskome sustavu, crkvenoj i političkoj organizaciji, umjetnosti, arhitekturi i raznim drugim aspektima života poluotoka. Prisutnost franačke vlasti nije u potpunosti odvojila Istru od antičke kulture, nego ju je nastavila njegovati imitirajući antičke i kasnoantičke modele na način da ciljano preuzima građu ili preuzima samo ideju, mijenjajući antičke oblike i razvijajući novi stil. Tako je sakralna arhitektura karolinškoga doba težila imitaciji ili pokušajima rekonstrukcije antičke umjetnosti uz upotrebu antičkih obilježja, ali dodavajući drugačiji kontekst konačnome proizvodu.

U Istri je karolinški utjecaj na sakralnu arhitekturu, u odnosu na ostatak Hrvatske, bio najveći jer je poluotok postao sastavnim dijelom carstva. Istarska arhitektura u ovome razdoblju preuzela je obilježja justinijanske baštine, političkih i crkvenih središta Cividala i Akvileje te šireg područja sjeverne Italije.

Potaknuta vlastitim oskudnim znanjem o ovome važnom razdoblju u povijesti Istre, a s velikim interesom prema povijesti arhitekture, odlučila sam istražiti kompleksnost karolinške arhitekture u Istri. Arhitektura Karolinga na ovom prostoru je golim okom gotovo nevidljiva, istraživačima teško prepoznatljiva, a ipak itekako prisutna. Cilj istraživanja je prikazati postojanost i veliku rasprostranjenost karolinških utjecaja pomoću nekoliko važnih primjera.

Dio rada bavi se poviješću nastanka karolinške Franačke i opisom osvajanja Istre te svega što je pripojenje carstvu donijelo poluotoku. Zatim se opisuju karakteristike karolinške arhitekture i njezini elementi te ideje *renovatio* i *continuatío* koje su bile vodilje pri oživljavanju antičke kulture u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti. Posljednji dio rada bavi se karolinškom arhitekturom u Istri, njezinim uzorima sa sjevera Italije te najčešćim tipologijama crkava zastupljenih na ovome prostoru. Naposljetku slijedi kratki prikaz karolinške sakralne arhitekture u Istri s nekoliko izdvojenih primjera i opisom njihove arhitekture.

2. POVIJESNI OSVRT

2.1. PROMJENA VLADAJUĆE DINASTIJE

U vrijeme posljednjih Merovinga, a posebice nakon vladavine kralja Hilderika II. (675.), činilo se da je Franačko Kraljevstvo sve bliže konačnoj propasti. Kralj je postao marioneta kojom je upravljao majordom uz aristokraciju. Majordomska služba vremenom je postala značajnija i čvršća od kraljevske, a tome je pridonijelo često postavljanje maloljetnih vladara na prijestolje i, prema franačkoj tradiciji, podjela kraljevstva vladarevim sinovima, što je dovelo do decentralizacije vlasti.

Međutim, Franačka ipak nije doživjela propast, nego je zakoračila u svoje zlatno doba promjenom vladajuće dinastije. Majordom Pipin poslao je 754. delegaciju papi Zahariji s upitom tko treba vladati zemljom: vladar koji nema moći (kralj Hilderik III.) ili onaj koji je zaista sposoban upravljati državom (Pipin Mali). Papa je odgovorio u Pipinovu korist, što ga je potaknulo da 751. sazove sabor velikaša u Soissonsu.¹ Uz pristanak plemića, Pipin je postao prvi franački kralj iz dinastije Karolinga.

Pipin Mali (oko 714.-768.) poveo je dva uspješna pohoda protiv Langobarda (755. i 756.) koji su zaprijetili Rimu nakon rušenja Ravenskog egzarhata (751.). Langobardi su bili primorani napustiti Ravennu i druge gradove te odustati od ideje napada na Rim.² Ugovorima u Paviji potvrđeni su papino vlasništvo nad teritorijem Ravenskog egzarhata i njegova vlast nad Rimskim dukatom što je dovelo do uspona Papinske Države te potpune neovisnosti papinstva od Bizanta, a sve to pod franačkim protektoratom.³ Pipin je nastavio proces jačanja Franačkog Kraljevstva svojim uspješnim pohodima- istjerao je Saracene iz Narbonne 759., podvrgnuo svojoj vlasti teritorij Akvitanije 768., započeo je osvajanje Saske predvodeći pohode 753. i 758. te je uspješno suzbio pobunu u Bavarskoj 763.⁴ Svojim sinovima ostavio je kvalitetne uvjete u državi koje je bilo potrebno usavršiti, a to je uspjelo njegovu sinu, Karlu, koji je doveo franačku državu do vrhunca.

¹ Brandt M., *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 116. str.

² Goldstein I., Grgin B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi liber, Zagreb, 2006., 112. str.

³ Brandt, 1995., 126. str.

⁴ Goldstein, Grgin, 2006., 113. str.

2.2. OSVAJANJE ISTRE

Nakon Pipinove smrti 768., država je podijeljena, prema franačkom običaju, njegovim sinovima, Karlu i Karlomanu. Braća nisu složno vladala velikom državom, a problem vladanja riješen je nakon Karlomanove iznenadne smrti pod nepoznatim okolnostima 771. Karlo se nije obazirao na nasljedno pravo Karlomanovih sinova, nego je odlučio zavladatai sam, oduzevši njima i njihovoj majci svu baštinu zbog čega su oni pobjegli na dvor langobardskog kralja, Deziderija.⁵ Franačkome kralju se bijeg na dvor neprijatelja nipošto nije svidio, a posebice zbog toga što je Deziderije ponovno zauzeo gradove koje su Langobardi godinama prije predali Pipinu. Potom je Karlo otjerao svoju suprugu, langobardsku princezu, a protiv kralja Deziderija poveo je dva pohoda kojima je osvojio sjevernu Italiju te svrgnuo langobardskog kralja i 774. proglasio se za kralja Franaka i Langobarda.⁶ Osim toga, obnovio je Pipinovu povelju iz 754. kojom se kao posjed pape potvrđuju Ravenski egzarhat s Pentapolom, Rimski dukat te Istra i Venecija, iako su te dvije oblasti bile pod vlašću Bizanta.⁷

Osvajanjem sjeverne Italije, Karlo se opasno približio istarskom području. Istarski poluotok bio je u rukama Bizanta do 751. kada ga nakratko preuzimaju Langobardi u sklopu osvajanja Ravenskog egzarhata.⁸ Nakon Karlovog uspješnog pohoda na Langobarde 774., Istra je nakratko vraćena u ruke Bizanta.⁹ Ne zna se točno kada i pod kojim okolnostima Istra dolazi pod franačku vlast, no povjesničari pružaju približnu dataciju događaja. Franci oduzimaju Istru Bizantu najranije 787., a najkasnije 791. kada se prvi puta spominje istarski *dux* u pismu što ga Karlo šalje svojoj ženi Fastradi. Karlo u pismu opisuje svoju konjaničku četu koja ulazi u zemlju Avara te spominje predvodnike konjanika- jedan neodređeni vojvoda i neimenovani istarski vojvoda (*dux*).¹⁰ Pismo govori kako je već 791. istarski upravitelj (*dux*) bio vazal Karla Velikoga, što znači da je Franačka zagospodarila Istrom prije te godine, a pismo je prvi pouzdan izvor koji dokazuje franačku vlast nad Istrom.¹¹

⁵ Brandt, 1995., 175. str.

⁶ Goldstein, Grgin, 2006., 114. str.

⁷ Brandt, 1995., 175. str.

⁸ Šanjek F., *Povijest Hrvata: srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., 118. str.

⁹ Šanjek F., 2003., 119. str.

¹⁰ Budak N., *Karlo Veliki: Karolinzi i Hrvati*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001., 49. str.

¹¹ Levak M., *Istra i Kvarner u ranome srednjem vijeku*, Nova zrak u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150), ur. Zrinka Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., 397. str.

Nova vlast na poluotoku donijela je drugačiji način organizacije društva, vojske i uprave, a sve promjene dogodile su se pod utjecajem franačkih običaja koji se uvelike razlikuju od starih tradicija poluotoka. Franci također donose pravi srednji vijek na poluotok uvođenjem feudalizma kao novog društvenog i gospodarskog sustava nepoznatog do tada.

Istra je nakon franačkog osvojenja uključena kao vojvodstvo (grofovija) u Italisko Kraljevstvo koje je osnovao Karlo Veliki još 781. Istarski vojvoda bio je najvjerojatnije podređen furlanskome markgrofu.¹² Za vrijeme bizantske vlasti, Istrom je upravljao bizantski činovnik (*magister militum*) kojeg je zamijenio franački vojni zapovjednik, a nosio je titulu *dux*.¹³ Prvi poznati istarski vojvoda bio je Ivan, a spominje se u dokumentu poznatom kao Rižanski placit.

2.3. RIŽANSKI PLACIT (804.)

Franački feudalni sustav nametnuo se istarskome društvu i ubrzao promjene u društvenom, gospodarskom i pravnom smislu. Iako je takav sustav već bio dio franačke države, u Istri izaziva negodovanje i težnju prema starome stanju.¹⁴ Negativnost Istrana prema franačkoj vlasti dokazuje dokument poznat pod nazivom Rižanski placit, a osim toga, važan je izvor zbog izostanka sličnih dokumenata koji se odnose na razdoblje franačke vlasti u Istri.

Radi se o saboru koji je održan 804. u dolini rijeke Rižane, u blizini Kopra, a sazvali su ga carski poslanici, svećenik Izzo i grofovi Kadolah i Ajon, koje je Karlo Veliki poslao da ispituju pritužbe istarskih gradova.¹⁵ Raspravu su vodili 172 zastupnika istarskih kaštela i gradova protiv istarskog vojvode Ivana, gradeškoga patrijarha Fortunata i petorice istarskih biskupa.¹⁶ Najprije se govorilo o crkvenim, a potom o svjetovnim dužnosnicima, kako nalažu srednjovjekovni običaji.¹⁷

M. Ančić svrstava najglasnije prigovore Istrana u dvije temeljne skupine: prosvjede političke naravi i pritužbe koje se odnose na nova davanja i obveze pod režimom franačke vlasti.¹⁸ Najveći broj primjedbi Istrani su udijelili vojvodi Ivanu, odnosno

¹² Levak M., 2015., 397. str.

¹³ Ančić M., *U osvjet novog doba: Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 72. str.

¹⁴ Goldstein I., *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi liber, Zagreb, 1995., 149. str.

¹⁵ Isto, 149. str.

¹⁶ Ančić M., *Hrvatska u karolinško doba*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001., 61. str.

¹⁷ Levak M., 2015., 399. str.

¹⁸ Ančić M., 2001., 21. str.

svjetovnoj vlasti, zatim biskupima, a u najmanjoj mjeri patrijarhu.¹⁹ Staroj političkoj eliti zasmetalo je što joj nova vlast ukida privilegije, ne odaje joj priznanje istaknutog položaja u društvu, kojeg je do tada imala, te joj smanjuje utjecaj na vojničku i upravno-političku organizaciju. Takvim djelovanjem franačka vlast oduzela je političkoj eliti moć u društvu. Dok je stara elita gubila svoj privilegirani status, biskupi su postali novi državni službenici u skladu s franačkom politikom povezanosti svjetovnih i crkvenih ovlasti u jednoj osobi.²⁰

Istranima je osobito zasmetala obveza vojnog služenja i uzdržavanja vojne organizacije. Naime, za vrijeme bizantske vlasti vojna služba je podrazumijevala uglavnom poslove obrambene naravi, a novom vlašću ona mijenja karakter u potpunosti. Istrani su bili primorani sudjelovati u čestim franačkim pohodima izvan svoje zemlje, a osim ljudstva, veliki pohodi su uvjetovali i materijalna sredstva te opskrbu hrane za vojnike i konje.²¹ Vojvoda Ivan optužen je za prisvajanje poreznoga novca, ubiranje velikih prihoda od ulja, vina, žita i sl., oduzimanje šuma, volova, konja te nametanje ostalih obaveza koje nisu postojale za vrijeme bizantske vlasti. Osim toga, oduzeo je Crkvi i gradskim zajednicama neobrađena zemljišta te je na njih naselio koloniste, Slavene, koji su mu za to plaćali zakupninu.²² Biskupima su Istrani zamjerali navodnu zloupotrebu vlasti, u što podrazumijevaju opterećenje raznolikim davanjima, povećanje davanja od vinograda za trećinu, sprječavanje ribolova i slične radnje vrlo karakteristične za franački feudalni sustav.²³

Bez obzira što su građani pokušali vojvodino ponašanje opisati kao zloupotrebu vlasti ili nasilje, očito je da vojvoda upravlja pokrajinom u skladu s franačkim običajima i dopušta si postupke na koje ima pravo. Njihove žalbe na vojvodino prisvajanje javnih dobara ne mogu se uzeti u obzir zbog uvođenja franačkoga prava, što znači da su sva javna dobra vladareva imovina, a u vladarevo ime je njima vladao vojvoda Ivan.²⁴ Međutim, vojvoda je ipak morao popustiti do nekih granica, vjerojatno prema zahtjevu carskih izaslanika. Obećao je Istranima ukidanje novih podavanja i obveza koje je nametnuo, vraćanje prava nad oslobođenicima, pridošlicama i slobodnim ljudima na privatnim posjedima. Razlog popustljivosti je vojni sukob između Bizanta i Franačke.

¹⁹ Levak M., 2015., 399. str.

²⁰ Ančić Mladen, 2001., 21. str.

²¹ Isto, 22. str.

²² Levak M., 2015., 398. str.

²³ Goldstein I., 1995., 149. str.

²⁴ Levak M., 2015., 399. str.

Naime, Francima nije išlo u korist nezadovoljstvo Istrana franačkom vlašću u vrijeme političkih sukoba i ratova zbog čega su bili prisiljeni neke nove namete ukinuti. Bez obzira na popustljivost, zemlje koje je franačka vlast oduzela nisu vraćene gradskim zajednicama, a kolonisti nisu otjerani sa zemlje. Nije se vodila rasprava o ukidanju povlastica Crkve i njezinih službenika, osim što su Istrani osobno odobrili povlastice patrijarhu jer je on posredovao između njih i franačkog vladara.²⁵

Bez obzira na pokušaj Istrana, promjene i utjecaji franačke vlasti bile su nezaustavljive. Istra je postala dijelom velikoga Carstva s germanskim tradicijama i kontinentalnom kulturom, što se uvelike razlikuje od tradicija bizantske Istre, zbog čega nije mogla dugo pružati otpor karolinškim utjecajima.²⁶ Nova politička pripadnost i promjena društveno-gospodarskoga sustava imali su utjecaj na kulturu, arhitekturu i umjetnost. Na poluotok su dospjeli utjecaji iz franačkih i italskih kulturnih središta uz potporu svjetovnih vlasti koje su pratile politiku kulturne i vjerske obnove Karla Velikoga šireći ideje karolinške renesanse.²⁷

2.4. KAROLINZI I CRKVA

Franci su vrlo rano počeli koristiti pomoć Crkve u jačanju državne organizacije poticanjem misionarskog djelovanja. Najvažniji misionar na franačkome teritoriju bio je Bonifacije (oko 680.-755.) koji je, uz zaštitu Karla Martela, preuzeo zadatak reformirati franačku crkvu i podvrgnuti je središnjoj vlasti u Rimu. Bonifacije je organizirao koncile, gradio samostane i okupljao redovnike te se bavio pokrštavanjem i misionarskim radom. Njegov rad bio je od ključne važnosti za ulogu Crkve u državnim poslovima. Naime, koncile koje je organizirao sazivao je majordom, a na njima su zajedno plemići i biskupi vodili rasprave o bitnim državnim pitanjima.²⁸ Već u to doba Crkva i država imale su razvijen odnos zajedničkog upravljanja, odnosno praksu uplitanja crkvene vlasti u svjetovnu vlast i obrnuto.

Već nakon krunidbe Pipina Maloga (751.) veza između kraljevstva i papinstva postala je politički savez. Tijekom borbe Langobarda i papinstva, papa Stjepan II. je 754. pošao na franački dvor tražiti pomoć kralja Pipina. Papa je pomazao kraljevsku obitelj te zaprijetio ekskomunikacijom Francima da izaberu kralja iz druge dinastije, a

²⁵ Isto, 400. str.

²⁶ Isto, 400. str.

²⁷ Isto, 402. str.

²⁸ Goldstein I., Grgin B., 2006., 109. str.

osim toga, Pipinu i njegovim sinovima udijelio je titule „rimskih patricija“. Na taj način Karolinzi su dobili podršku i formalnu legitimizaciju papinstva kakvu do tada ni jedan vladar nije primio. Postali su Božji pomazanici što znači da se pobuna protiv Karolinga smatrala pobunom protiv Crkve.²⁹ Za uzvrat, Pipin Mali je obećao pomoći papi u borbi protiv Langobarda, što je i učinio u dva uspješna pohoda.

Papinska podrška u smjeni dotadašnje dinastije Merovinga i krunjenju novoga kralja iz dinastije Karolinga otvorila je vrata Karlu Velikome za ostvarenje planova u izgradnji moćne države. Karlo je bio svjestan neophodnosti potpore franačke Crkve i savezništva s papinstvom jer je Crkva jedina imala mogućnost uprave nad ogromnim teritorijem, kakvo će njegovo Carstvo nakon osvajanja i postati, što svjetovna vlast nije bila u mogućnosti ostvariti.³⁰ Karlovu vladavinu, osim osvajačkoga, posebice karakterizira sakralni element kojeg najbolje opisuju dvije temeljne ideje: *diletatio christianitatis* (širenje kršćanstva) i *renovatio imperii* (obnova Rimskoga carstva, ali prvenstveno kršćanskoga).³¹ Za vrijeme vladavine Karlovih nasljednika nastavljena je, prema tradiciji, suradnja Crkve i svjetovne vlasti, a osim toga, proširila se i na druge uređene države u Europi te tako utjecala na povijesni tijek, kulturu, arhitekturu i umjetnost diljem Europe.

2.5. CRKVA U ISTRI

Franci su prilikom osvajanja novih krajeva nailazili na već kristijanizirana društva ili su se susretali s društvima poganskih vjerovanja u kojima su, prema svojoj uobičajenoj praksi, širili kršćansku vjeru. Prilikom uspostavljanja vlasti u ranije kristijaniziranim mjestima, franačka osvajanja donijela su promjene u crkvenoj organizaciji sukladno franačkim načelima.³² Naime, osvajače je u Istri dočekala duboko ukorijenjena i dobro organizirana crkva sa sjedištima biskupija u pet gradova: Trst, Poreč, Pula, Novigrad, Pedena (možda i Rovinj). Crkva je bila organizirana prema bizantskim načelima te joj je glavna uloga bila skrb za siromašne, siročad i ostale skupine iz periferije društva.³³ Karlo Veliki je nakon osvajanja Istre nastojao podvrgnuti crkvu svojim ciljevima i uključiti je u franački feudalni sustav. Taj proces započeo je vrlo ubrzo nakon osvajanja, što dokazuje Rižanski placit (804.), a istom tom brzinom je i zaustavljen. Do tada su

²⁹ Isto, 112. str.

³⁰ Levak M., 2015., 396. str.

³¹ Budak N., 2001., 38. str.

³² Ančić M., 2001., 33. str.

³³ Isto, 34. str.

biskupi postali dio franačke uprave i politike s nekim nedovoljno poznatim ingerencijama u izvršavanju javne vlasti.³⁴

Ispočetka Franci nisu mijenjali unutarnju organizaciju crkve, stoga su istarski biskupi ostali podvrgnuti gradeškome patrijarhu. Za vrijeme sabora na Rižani, gradeški patrijarh i metropolit istarske crkve bio je Fortunat. Kako bi zadržao svoj položaj, a zasigurno i ojačao, patrijarh bizantskoga Grada radio je u korist franačkoga vladara jer se pribojavao oduzimanja sufragana i ukinuća njegove metropolije.³⁵ No, njegova odanost oscilirala je u nekoliko epizoda. Patrijarh je promijenio svoje stajalište vjernosti franačkoj vlasti te pomagao ustaničkog vođu, Ljudevita Posavskog, prilikom ustanka protiv Franaka. Nakon toga je uslijedio 821. bijeg na bizantski teritorij, u Zadar, a iz Zadra u samu bizantsku prijestolnicu, Konstantinopol. Već 824. Fortunat se pokajao i vratio na dvor cara Ludovika Pobožnog, no to nije moglo zaustaviti posljedične događaje važne za buduću organizaciju istarske crkve. Njegov nasljednik, patrijarh Venerij, previše se približio bizantskoj strani, zbog čega je 827. akvilejski patrijarh Maksencije pred sinodom u Mantovi pokrenuo pitanje crkvene jurisdikcije nad istarskom metropolijom.³⁶ Od tada su istarske biskupije odvojene od patrijaršije u Gradu te podvrgnute vlasti akvilejskoga patrijarha.

Osim na organizaciju crkvene uprave, franačka vlast utjecala je i na razvoj redovničkih zajednica. Benediktinski samostani u Istri postojali su dakako i prije 9. stoljeća, međutim pri utjecaju nove vlasti, samostani su dobili nove funkcije. Isprava cara Ludovika Pobožnog iz otprilike 821. spominje povlasticu istarskoga stanovništva pri biranju poglavara benediktinskih samostana iz vlastitih redova. Osim toga, prvo spominjanje nekog benediktinskoga samostana u Istri datira u 852., a odnosi se na samostan sv. Mihovila pod zemljom koji je bio privatni samostan velikaša Selma. Opat je od cara tražio carsku zaštitu, odnosno izdvajanje samostana i njegovih posjeda ispod ingerencija carskih organa vlasti (sudbenih, upravnih, crkvenih i vojnih). Ovim imunitetom samostan je cjelovito postao podložan vlasti opata u svakome smislu³⁷. No, podizanju ovakvoga samostana prethodila je uspostava carskih samostana koji su imali posebne uloge, posebice u pograničnim dijelovima carstva. Ovakvi samostani imali su bogate posjede pogodne za funkciju logističkih baza u kojima se skladištila

³⁴ Isto, 34. str.

³⁵ Klaić N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., 184. str.

³⁶ Ančić M., 2001., 34. str

³⁷ Ančić M., 2001., 72.str.

vojnička oprema i potrepštine za nadolazeće vojničke pohode. Osim svjetovne funkcije, imali su i duhovnu zadaću kao značajna središta misionarskoga djelovanja. Pored osnivanja novih samostana i proširivanja starih, Crkva u Istri doživjela je i ostale materijalne te društvene promjene koje su se najviše očitovale u graditeljskoj aktivnosti, što uključuje gradnju novih crkvenih zdanja i preuređenje starih crkvi prema franačkim modelima.³⁸

³⁸ Levak M., 2015., 398. str.

3. KAROLINŠKA ARHITEKTURA

Arhitektura karolinškoga doba u svim dijelovima carstva heterogenog je karaktera jer slijedi regionalne razvojne puteve. Međutim, ona ipak odgovara jednom stilskom razdoblju- predromanika.³⁹ Osim što se ovo razdoblje u arhitekturi odlikuje intenzitetom graditeljske aktivnosti, vrlo značajna je i nagla monumentalnost građevina koja je predstavljala jedinstvo velikoga carstva. Karlo Veliki je poticanjem razvoja kulture, pismenosti i graditeljstva oživljavao duh antičkoga carstva te promicao metaforičke ideje *renovatio* i *continuatio*.⁴⁰

3.1. „RENOVATIO IMPERII ROMANI“

Karlo Veliki imao je viziju uloge koju umjetnost može imati u političkoj i kulturnoj preobrazbi carstva. Umjetnost je postala snažan instrument edukacije i utvrđivanja vlasti što je ozakonilo karolinšku vlast kao nasljedstvo antičkih careva.⁴¹ Karolinška arhitektura odgovara osnovnom poimanju ideje *renovatio* jer nastoji imitirati antičke i kasnoantičke modele na način da izravno preuzima građu ili sofisticirano preuzima samu ideju težeći ka transformaciji antičkih oblika i razvijajući novi likovni jezik. Sakralna arhitektura drži se tradicionalne tipologije imitirajući rimske uzore. Imitacije se razlikuju od izravnog preuzimanja rimskog modela bazilike s okretanjem apside prema zapadu, do složenih preuzimanja rimskih liturgijskih načela u organizaciji drugog, zapadnog svetišta, zadržavajući i istočnu apsidu, što je potaknuto uvođenjem jedinstvene rimske liturgije u cijelom carstvu.⁴²

Nije samo nova umjetnost koja prisvaja antička obilježja olakšala Karlu Velikome ojačati carski ugled, nego i korištenje rimskih spolija. Karolinzi su antičkome materijalu pristupali na različite načine. Koristili su ih kao spolije, što nije bilo osobito novo jer je ova praksa poznata od rane antike pa nadalje. U nekim građevinama spolije su se koristile kao obična sirovina zbog nedostatka građevinskoga materijala. Još jedan razlog za korištenje bio je izraziti legitimitet, odnosno jednakost s osobama koje su ranije koristile taj građevinski element. Osim toga, imitirali su ili pokušavali

³⁹ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001., 6. str.

⁴⁰ Budak N., 2001., 105. str.

⁴¹ Sajitz M., *Art in the age of Charlemagne*, Sveučilište u Glasgow-u, Umjetnički fakultet, Glasgow, 2000., 7. str.

⁴² Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 6. str.

rekonstruirati antičku umjetnost te koristiti antička obilježja u vlastitoj umjetnosti uz pridavanje drugačijeg konteksta.⁴³

Antički stupovi su građevinski elementi koji su često korišteni u obliku spolija i krasili su crkve poput dvorske kapele u Aachenu. Ove spolije činile su dio političkoga programa Karla Velikoga kojim je htio istaknuti svoju neposrednu povezanost s Konstantinom Velikim i drugim rimskih carevima. Osim toga, pružili su Aachenu za pravo da se smatra drugom lateranskom crkvom.⁴⁴

Karolinška umjetnost nije nepromišljeno kopirala antičku. Stare ideje bile su samo početna točka za nova djela. Karolinzi su preoblikovali posuđeno pružajući novo značenje djelima. Elementi, motivi i stilovi mogli su biti isti, ali se koncept mijenja i dobiva novo značenje, a usvajaju se samo obilježja koja se mogu uklopiti u kršćansko shvaćanje svijeta. Rimski umjetnost služila je državi, a karolinška kršćanskoj vjeri, što je možda široka generalizacija i nije nužno istinita u svim aspektima: nije sva arhitektura i umjetnost proizvedena tijekom karolinškoga doba imala vjersku svrhu. Ipak, najveći udio sačuvanih predmeta i građevina služio je religijskim funkcijama te stoga može opravdati ovu tvrdnju.⁴⁵

3.2. „PREDROMANIČKO“ ILI „KAROLINŠKO“

Predromanika je stilsko razdoblje arhitekture i umjetnosti kršćanskoga Zapada između 800. i 1100. godine, no njezinu periodizaciju ipak određuje teritorij proučavanja. U hrvatskoj povijesti umjetnosti predromanika predstavlja razdoblje od 8. do kraja 10. stoljeća, no u Italiji označava kratko razdoblje prije pojave romanike, a nakon karolinške umjetnosti. Na engleskom i njemačkom govornom području predromanika uključuje djela od 5. stoljeća do pojave romanike, a na francuskom govornom području korištenje termina se izbjegava te se koristi u širem smislu, bez stilske značenja. Predromanika obuhvaća umjetnosti prvih nacionalnih država: merovinška, anglosaska, vizigotska, langobardska, a potom karolinška i otonska umjetnička postignuća.⁴⁶

Vladimir Peter Goss odredio je pet najvažnijih karakteristika predromaničke arhitekture:

⁴³ Sajitz M., 2000., 12. str.

⁴⁴ Sajitz M., 2000., 19. str.

⁴⁵ Sajitz M., 2000., 32. str.

⁴⁶ predromanika. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. (<https://enciklopedija.hr/clanak/predromanika>, pristup: 25.04.2024.)

1. Biaksijalnost. U oblikovanju vanjštine vlada vertikalna os, a u unutrašnjosti longitudinalna.
2. Ne postoji poklapanje između organizacije prostora i ploha vanjskog zida.
3. Ne postoji preklapanje između oblika prostornih jedinica i jedinica arhitektonskog tijela.
4. Postoje skriveni prostori, koje se ne može predvidjeti promatrajući vanjštinu.
5. Uzani prolazi između prostornih jedinica, koji stvaraju dojam prostornog diskontinuiteta.⁴⁷

Mnoge od ovih karakteristika koriste arhitekti svih predromaničkih skupina od 8. do 11. stoljeća zbog čega se termin „predromanika“ koristi za razne skupine kao što su mozarapska, asturijska, karolinška itd. Osim u ovim skupinama, slične karakteristike mogu se pronaći u arhitekturi istočnoga kršćanstva te se u ovome slučaju može govoriti o orijentalizirajućem karakteru predromanike.⁴⁸

Predromanika je nastavila neke ideje ranoga kršćanstva, kao što je najprije razlika između unutrašnjosti i vanjštine građevine, pri čemu je unutrašnjost rezervirana za Božanski grad. Unutrašnjost i vanjšina ostaju odvojeni svjetovi, no u artikulaciji građevinske mase ne prakticira se više skromnost ranijih zdanja. Razvilo se shvaćanje da Božanski grad stoji i u ljudskome svijetu te utječe na njegov krajobraz o čemu govore zapadni masivi, tornjevi, westwerci, dvostruki transepti i artikulacija zidnih površina.⁴⁹ Promjene u tlocrtima i u artikulaciji vanjskih ploha zida, odnosno nagla pojava monumentalnosti, govore o pojavi novoga kršćanskoga duha koji više nije ponizan i koji se nameće svjetovnoj vlasti.

Dakle, „predromaničko“ širi je pojam od „karolinško“, odnosno međusobno se uključuju. Karolinška arhitektura koristi svih pet karakteristika predromanike, ovisno o promatranom području jer građevine u središtu carstva razlikuju se od onih u graničnim područjima. Carska i periferna predromanika ostaje konzervativna čak i kada se upušta u obnovu, a prestaje biti takvom u trenutku kada promijeni stari bazilikalni uzor.⁵⁰

⁴⁷ Goss V., *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200: Pogled s jugoistoka*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010., 32. str.

⁴⁸ Goss V., 2010., 50. str.

⁴⁹ Isto, 50. str.

⁵⁰ Goss, 2010., 98. str.

3.3. ELEMENTI KAROLINŠKE ARHITEKTURE

Karolinšku arhitekturu obilježavaju oblici koji se pojavljuju i prije karolinške arhitekture, no bitan je njihov razvoj i učestalo pojavljivanje u ovome razdoblju. Elementi karolinške arhitekture su kontinuirani transept, nasuprotne apside, troapsidalnost i kripte. Osim ovih elemenata, pojavljuje se i novi pojam u arhitekturi iznimno karakterističan za karolinšku arhitekturu- westwerk. Ove elemente i njihov odnos potrebno je proučavati u cjelini crkvenoga zdanja.⁵¹

3.3.1. KONTINUIRANI TRANSEPT

Povezanost Karolinga s Rimom, usvajanje rimske liturgije i preuzimanje kulta rimskih svetaca uvelike su utjecali na sličnost arhitekture karolinških crkvi s rimskim primjerima.⁵² Kontinuirani transept, kao važan element karolinške sakralne arhitekture, zasigurno je nastao po uzoru na starokršćanske rimske primjere. Primjeri s kontinuiranim transeptom su bazilika u Fuldi, u rekonstruiranom obliku s početka 9. stoljeća, i samostanska crkva u Centuli. Uzor za Ratgarovu crkvu u Fuldi očito je crkva sv. Petra u Vatikanu. Transept je u ovom primjeru preuzeo proporcije i detalje izvedbe karakteristične za vatikanski prototip, a nalazi se na zapadnoj strani kao u crkvi sv. Petra.⁵³ Crkva u Centuli imala je istaknuti transept, no ta se građevina u cjelini razlikuje od rimskih starokršćanskih crkava. Njezina središnja struktura nalazi se između dva oprečna elementa: istočnoga transepta i zapadnoga westwerka, koji su u tlocrtu izgledali gotovo jednako što je novost u arhitekturi Zapada. Rimskim uzorima bliska je i Einhardova bazilika sv. Marcelina i Petra u Seligenstadtu iz 9. stoljeća, a o vezama s Rimom govori posveta crkve jer su titulari rimski mučenici. Osim toga, o bliskosti sa starokršćanskom arhitekturom govori polukružna kripta u apsidi te povezanost transepta i apside.⁵⁴

3.3.2. NASUPROTNE APSIDE

Crkve s dvije nasuprotne apside iz karolinškoga doba nisu naročito brojne ili nisu dovoljno poznate, no povezane su uz karolinšku sakralnu arhitekturu.⁵⁵ One se

⁵¹ Jarak M., *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća: uvod u studij predromanike*, Književni krug, Split, 2013., 124. str.

⁵² Isto, 125. str.

⁵³ Isto, 124. str.

⁵⁴ Jarak M., 2013., 127. str.

⁵⁵ Isto, 129. str.

pojavljuju još u starokršćanskoj arhitekturi u sjevernoj Africi i Španjolskoj, ali su imale drugačiju ulogu. Zapadne apside starokršćanskih crkvi imale su grobišnu namjenu, a u karolinškoj arhitekturi bile su glavne apside crkve što znači da se u zapadnoj apsidi nalazio oltar. U crkvama s nasuprotnim apsidama, ona zapadna bila je posvećena rimskoj liturgiji, a u istočnoj se služila tradicionalna franačka liturgija. U samostanskoj bazilici u Fuldi zapadna apsida je bila povezana s istaknutim kontinuiranim transeptom čime je znatnije istaknuta važnost zapadnoga dijela crkve. Bazilika je doživjela nekoliko graditeljskih pothvata od sredine 8. do prvih desetljeća 9. stoljeća na što ukazuju izvori i arhitektonski ostaci. Naime, prva bazilika u Fuldi imala je samo jednu (istočnu) apsidu, nakon čega su za vrijeme opata Ratgara (802.-817.) dodani zapadni transept i apsida. Nakon nekog vremena, za vrijeme opata Eigila (818.-822.), izgrađene su kripte u obje apside.⁵⁶ Crkva je tada poprimila novi izgled i novu liturgijsku funkciju dodavanjem elemenata karakterističnih za tipičnu karolinšku arhitekturu. Tendencija karolinške obnove rimskih starokršćanskih uzora i karolinško načelo suprotstavljanja masivnih struktura (poput onog u samostanu u Centuli) potpuno su zadovoljeni tijekom obnove bazilike u Fuldi. Još jedan primjer karolinške crkve s nasuprotnim apsidama je katedrala u Kölnu koja je oko 800. dobila oblik crkve s dvije apside, a uz zapadnu apsidu nalazio se transept. U sljedećoj razvojnoj fazi katedrala je već imala dva transepta i troapsidalno svetište povezano sa svakim transeptom.⁵⁷

3.3.3. TROAPSIDALNOST

Troapsidalnost je još jedna bitna karakteristika karolinške arhitekture koja je bila prisutna i u starokršćanskoj arhitekturi. Ova pojava je najznačajnija za 8. stoljeće. Pojavljuje se kao istaknuta značajka crkvene arhitekture primarno u sjevernoj Italiji te u današnjoj jugoistočnoj Švicarskoj tijekom cijelog 8. stoljeća. U ostalim franačkim područjima troapsidalnost se pojavljuje samo na pojedinačnim primjerima.

Troapsidalne crkve u Švicarskoj odgovaraju tipu dvoranskih crkvi s jednim brodom. Apside se razlikuju, stoga mogu biti upisane unutar perimetralnog zida ili izvana istaknute. Primjerice, troapsidalna crkva sv. Martina u Churu imala je izvana vidljivo troapsidalno svetište, a ostaci crkve sv. Lucije u Churu pokazuju tri potkovaste apside utopljene u masivni polukružni zid tako da završetak crkve ima oblik jedne apside.⁵⁸

⁵⁶ Isto, 128. str.

⁵⁷ Isto, 129. str.

⁵⁸ Jarak M., 2013., 129. str.

Jednako tako su i neke župne crkve iz karolinškog doba u Švicarskoj pripadale tipu jednobrodnih dvorana s tri apside, kao što pokazuju ostaci iz Pleifa, Ramoscha i Zillisa.⁵⁹

Većina jednobrodnih troapsidalnih crkvi u Švicarskoj pripadaju kraju 8. stoljeća, dok se u Italiji pojavljuju u sredini i drugoj polovici 8. stoljeća, a u ostalim franačkim područjima rasprostranjenost ovoga crkvenog tipa je mala. To nam govori da se crkve s troapsidalnim svetištem primarno pojavljuju u Italiji, a zatim se utjecaji šire na ostatak franačke države. Poznat primjer dvoranske crkve s tri apside u Italiji nalazi se u Malsu. Ostaci zidova crkve sv. Benedikta datiraju se od sredine 8. do početka 9. stoljeća. Zanimljiva je jer su njene apside simbolički predstavljene plitkim nišama, odnosno apsidalne niše upisane su u zid. Niše započinju vrlo visoko u odnosu na podnu razinu, a pružaju se u visinu od 2 (bočne niše) do 3 metra (središnja niša) te im je dubina značajno mala (između 50 do 64 cm). Iako značajno plitke, njihov položaj na istočnome zidu govori da su predstavljale imitaciju triju apsida.⁶⁰

Troapsidalne crkve ne pojavljuju se više u tolikom intenzitetu tijekom 9. stoljeća kao što su krajem 8. stoljeća u Švicarskoj. U 9. stoljeću poznati su primjeri trobrodskih troapsidalnih crkvenih zdanja većih dimenzija, kao što je benediktinska crkva na Petersbergu kod Fulde. Ondje je pronađeno više oltara u apsidama prezbiterija i u kripti što govori o povezanosti troapsidalnog svetišta s postavljanjem nekoliko oltara. Veći broj oltara mogao se pronaći i u crkvama s dvije nasuprotne apside, u jednobrodnim dvoapsidalnim crkvama i u crkvama s westwerkom, što ukazuje na povećanje broja oltara kao karakteristiku predromaničke sakralne arhitekture.⁶¹

3.3.4. KRIPTE

Na karolinškome prostoru kripte su se razvile tijekom 8. stoljeća zbog intenzivnog kulta relikvija i sve brojnijih translacija. Postojale su i u starokršćanskome razdoblju, no na Zapadu su se relikvije uglavnom čuvale na mjestima ukopa mučenika. Napose se to odnosi na Rim, gdje se praksa translacije mučeničkih relikvija nije razvila sve do 8. stoljeća. Nasuprot Rimu, translacija je već u starokršćanskome razdoblju u istočnim bizantskim područjima bila uobičajena praksa. Rimska crkva je do vremena ostvarenja veza Karolinga s Rimom prihvatila običaj translacija relikvija. Uglavnom najčešće

⁵⁹ Isto, 137. str.

⁶⁰ Isto, 137. str.

⁶¹ Jarak M., 2013., 139. str.

preuzimane relikvije u franačkim crkvama bile su upravo relikvije rimskih mučenika. U crkvama su se čuvale, osim relikvija glavnih titulara, relikvije mnogih drugih svetaca, što govori o bitnom značaju kulta relikvija u karolinškom razdoblju. Sekundarna namjena kripte bila je vezana uz sahranjivanje aristokracije. Već tijekom 12. stoljeća kripte gube na važnosti jer dolazi do promjena u liturgiji te se relikvije drže u samom prostoru crkve, uz oltar, kako bi bile pristupačnije vjernicima.⁶²

Najranijoj tipologiji kripte pripada tip prstenaste, odnosno polukružne kripte koji je nastao prema uzoru takve kripte u rimskoj crkvi sv. Petra iz vremena pape Grgura Velikog. Neki od primjera polukružnih kripte su ostaci u crkvi sv. Emmerama u Regensburgu i sačuvana kripta u crkvi sv. Lucije u Churu. Kripta u crkvi sv. Lucije karakteristična je po tome što nije pravilnog zaobljenog oblika, nego je poligonalno lomljena. Osim toga, naglasak cijele crkve zapravo je bio na kripte te je arhitektura crkve njome određena. Jedna od značajki jest i predkripta koja zauzima velik dio jednobrodne crkve te zajedno s kriptom dokazuje primarnu ulogu kripte u crkvi.⁶³ Za četvrtaste prezbiterije karakteristična je drugačija vrsta kripte kao što su kripte s kutnim prilazima, kakva je bila predkripta crkve u Churu. Posebni tip kripte pojavljuje se krajem 8. i početkom 9. stoljeća, a naziva se *Hallenkrypta* (zatvorena ili dvoranska kripta). One su većih dimenzija, a unutrašnjost im je podijeljena stupovima kao u trobrodним crkvama. Zbog nedovoljno nalaza, dvoranske kripte nisu osobito poznate. Primjeri ovoga tipa kripte nalaze se u bazilikama u Fuldi i Akvileji. Važno je naglasiti utjecaj koji je akvilejska kripta imala na gradnju novigradske kripte u katedrali sv. Pelagija.⁶⁴

Zanimljiv je tip kripte s komorama (*Kammerkrypta*), odnosno s nekoliko zasebnih presvođenih dijelova, što zbog složene konstrukcije govori o nešto kasnijem nastanku tipa. Ovome tipu pripadaju komore iz Petersberga kod Fulde, iz Schlüchternu i Soissons (Medardova kripta).⁶⁵ Poznate su i tzv. vanjske kripte, a riječ je o pravim malim crkvama koje su sagrađene uz glavnu crkvu (npr. crkva u Lorsch).⁶⁶

⁶² Isto, 147. str.

⁶³ Isto, 148. str.

⁶⁴ Jarak M., 2013., 149. str.

⁶⁵ Isto, 150. str.

⁶⁶ Isto, 151. str.

3.3.5. WESTWERK

Osim što karolinška arhitektura preuzima antičke tradicije, donosi i neke inovacije. Najprije se to odnosi na organizaciju prostora segmentiranjem cjeline što znači da svaki arhitektonski dio može funkcionirati zasebno. Prema takvome načelu rodila se najveća inovacija karolinške arhitekture- westwerk.⁶⁷ Zapadni masiv ili westwerk jest arhitektonski element koji je nazvan po istaknutoj masi vezanoj za zapadnu fasadu suprotstavljajući se razvijenijem istočnom svetištu.⁶⁸ Sakralnome objektu westwerk pruža novi oblik i monumentalizira zapadnu fasadu, a pojavljuje se krajem 8. stoljeća.

Najveće rasprave i nedoumice u istraživačkome svijetu donijelo je pitanje o funkciji ili funkcijama westwerka unutar sakralne cjeline. Miljenko Jurković prenosi sintezu razmišljanja o funkciji ovog arhitektonskog elementa koju je istražio Friedrich Möbius. Njemački povjesničar arhitekture i umjetnosti dijeli moguće funkcije westwerka u nekoliko skupina:

- westwerk kao zapadni kor (*Westchor*),
- westwerk kao župna crkva (*Pfarrkirche*),
- westwerk kao carska crkva (*Kaiserkirche*), s nizom modifikacija među kojima i privatna (posjednička) crkva (*Eigenkirche*) te
- westwerk kao obrambena crkva (*Wehrkirche*).⁶⁹

Westwerk kao zapadni kor razvija se iz koncepcije dupliciranja kora, uvođenja laika u westwerk i poimanje istoga kao potpuno samostalnog arhitektonskog elementa u kojemu presudnu ulogu nosi kult relikvija. Pored toga, služio je za liturgiju u slavu Spasitelja i Njegova Uskrsnuća, a najveći kršćanski blagdani u godini, Uskrs i Božić, odvijali su se oko westwerka. Pretpostavlja se mogućnost uzora u kompleksu Svetog groba u Jeruzalemu koji je inspirirao spoj longitudinalnog crkvenog tijela sa zapadnim masivom, koji je zapravo centralna konstrukcija.⁷⁰ Teza o westwerku kao župnoj crkvi uključuje tezu o westwerku kao zapadnome koru. Naime, moguće je da se prostor crkve dijelio na dio za klerike i dio za laike na način da je westwerk župna crkva za laike naspram biskupskoj crkvi.⁷¹ Treća teorija govori o westwerku kao mjestu za vladara, odnosno o carskoj ili posjedničkoj crkvi. Premda westwerk nije inicijalno bio

⁶⁷ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 6. str.

⁶⁸ Jurković M., *Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 2, 1995, 55-80, 60. str., (<https://hrcak.srce.hr/93623>, pristup: 10.05.2024.)

⁶⁹ Jurković M., 1995., 60. str.

⁷⁰ Goss, V., *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006., 163. str.

⁷¹ Jurković M., 1995., 60. str.

osmišljen kao *Kaiserkirche*, vladar je naposljetku ipak zauzeo mjesto u ikonografiji zapadnoga masiva. Očigledna je učestala posveta westwerka Spasitelju, što dovodi u vezu kult Spasitelja s kultom cara, odnosno vezu slavlja Isusa Krista s imperijalnim kultom.⁷² Dodavajući utjecaj feudalnog sustava u rasprave o westwerku, njegov kat možemo razumjeti kao mjesto za puk, a galeriju kata kao mjesto za cara te na taj način tumačiti westwerk kao carsku inovaciju koja ističe odnos crkve i države. Osim toga, spajanjem carske i feudalne funkcije, westwerk se može tumačiti i kao privatna crkva lokalnog posjednika i vlastodršca.⁷³ Westwerk je mjesto za odličnike, služi kao grobna komora ili kao prava utvrda, braneći ulaz u crkvu⁷⁴. Ove četiri teorije o funkciji zapadnoga masiva ne isključuju se međusobno, štoviše nadopunjavaju jedna drugu. Zasiurno se način upotrebe westwerka mijenjao vremenom i ispunjavao potrebe liturgije te je njegova funkcija ovisila o području na kojemu se sakralna građevina nalazi.

Prvi westwerci u karolinškoj arhitekturi potječu iz posljednjeg desetljeća 8. stoljeća, a nalaze se u katedrali u Aachenu i samostanskoj crkvi u Centuli. Najsačuvaniji karolinški westwerk nalazi se u samostanskoj crkvi u Corveyu, a njegova gradnja se datira u drugu polovicu 9. stoljeća.⁷⁵ Izgrađen je nešto kasnije od ostatka crkve na mjestu atrija i zidan je u tipično predromaničkome stilu, od lomljenaca, te sadrži tri tornja. Prizemni dio westwerka, izgledom gotovo istovjetan kripti, nizak je presvođeni prostor čiji svodovi leže na stupovima i pilonima. Na istočnoj strani prizemlja i kata podignuta je visoka, arkadama otvorena struktura, koja je westwerk povezivala s glavnim brodom. Na zapadnoj strani je središnja kvadratna jezgra westwerka bila obrubljena tornjevima sa stubištima.⁷⁶

⁷² Goss, V., 2006., 164. str.

⁷³ Jurković M., 1995., 61. str.

⁷⁴ Goss, V., 2006., 165. str.

⁷⁵ Jarak M., 2013., 140. str.

⁷⁶ Isto, 144. str.

4. KAROLINŠKA ARHITEKTURA U ISTRI

Arhitektura na prostoru carstva heterogenog je karaktera jer se razlikuje prema regionalnim osobitostima. Hrvatske regije bile su u različitom stupnju povezanosti s franačkom državom što donosi razlike u arhitekturi ovisno o većim ili manjim izravnim karolinškim utjecajima. Ondje gdje je kontakt s Karolinzima bio veći, inovacije su bile jače izražene. U Dalmaciji je karolinška arhitektura zaživjela u vrlo malom opsegu jer se nakon Aachenskoga mira 812. vratila pod vrhovništvo Bizanta. Međutim, u hrvatskoj kneževini utjecaji su bili izraženiji tijekom pokrštavanja i sudionništva u uspostavi prve političke strukture. Naposljetku, najveća povezanost i najjači utjecaji osjetili su se u Istri koja je postala sastavnim dijelom carstva kao rubni dio imperija.⁷⁷

Istra je u vrijeme franačkoga osvajanja već bila kristijanizirana i visoko civilizirana pokrajina s razvijenim antičkim gradovima koje su karakterizirali kontinuitet života, visoka razina življenja i kulturni napredak.⁷⁸ Stoga, u Istri se ne može u potpunosti govoriti o ideji *renovatio*, odnosno obnovi tradicije, nego o njezinom kontinuitetu, uz određene promjene.⁷⁹ Karolinška vlast je ubrzo, uz stare istarske biskupije, uspostavila novigradsku biskupiju, koja je do koncila u Mantovi 827. bila jedina podložna akvilejskome patrijarhu. Iz Akvileje, a posredstvom Novigrada, državna i crkvena vlast širili su utjecaje po Istri o čemu govori gusta rasprostranjenost karolinške baštine u pokrajini. Međutim, arhitektura nije imala osobine velikih karolinških središta. Ona ocrta šire regionalno obilježje, polazeći od crkvenoga središta u Akvileji do širega sjevernotalijanskog i podalpskog kruga, jer je Istra bila rubni dio carstva u kojem nije u potpunosti došla do izražaja ideja antičke monumentalnosti. No, ideja *renovatio* može se pronaći u drugome obliku, odnosno u velikim arhitektonskim ostvarenjima Justinijanova doba, u arhitekturi koju su gradile carske konstantinopolske radionice, što odražava težnje Karolinga.⁸⁰ Stoga, istarska arhitektura u doba Karolinga preuzimala je karakteristike iz carske justinijanske baštine, političkih i crkvenih središta Cividala i Akvileje te šireg područja sjeverne Italije.

Uzori sa sjevernotalijanskoga područja najviše se očituju po širenju tipa jednobrodne crkve s tri apside ili centralne križne crkve s tri apside poredane na poprečnome kraku. Trobrodne bazilike s tri izvana poligonalne, a iznutra polukružne

⁷⁷ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 7. str.

⁷⁸ Isto, 9. str.

⁷⁹ Goss V., 2006., 136. str.

⁸⁰ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 11. str.

apside govore o kasnoantičkim tradicijama, a takva je bila crkva sv. Marije Velike kod Bala. U alpskim dijelovima karolinškoga carstva česte su jednobrodne crkve s tri polukružne apside, a u Istri se taj tip nalazi u župnoj crkvi u Balama. Taj tip je općenito poznat u Istri, ali s varijantom upisanih apsida.⁸¹ Najčešće tipološko rješenje koje se susreće u Istri jest troapsidalno svetište uklopljeno u ravni začelni zid crkve. Radi se o trobrodnom bazilikama poput one u Guranu kraj Vodnjana i sv. Foške kraj Peroja ili o dvoranama s troapsidalnim svetištem kao što su sv. Šimun u Guranu, sv. Stjepan u Peroju, sv. Andrija u kompleksu porečke katedrale i sv. Gervazije u Pižanovcu kraj Bala. Dvorane s troapsidalnim svetištem su najbrojnije što postaje regionalna osobitost u Istri, a tip se proširio s područja sjeverne Italije i južne Švicarske.⁸² Prevladavaju apside utopljene u zidnu masu začelja crkve iz kojeg su u kalotu prelazile trompama s tim da su apside iznutra polukružne ili pravokutne. I one jednostavne crkve s jednom apsidom imale su istu tipologiju.

4.1. NOVIGRAD

Dolaskom franačke vlasti na poluotok i promjenom društveno-političkog sustava, Novigrad je postao sjedište istarske političke vlasti (vojvode). O tome govori Rižanski placit (804.) gdje se spominju velika imanja vojvode Ivana s preko 200 zastupnika. Vjerojatno Novigrad postaje pravim gradom sa svim značajnim funkcijama tek dolaskom karolinške vlasti u Istru, a prije toga je bio samo *castrum Neapolis* krajem antičkoga razdoblja. Upravo se u Rižanskom placitu spominje kao *Civitas nova*, što bi predstavljalo novi uspostavljeni grad sa svim funkcijama grada.⁸³ Kako je Novigrad postao sjedište svjetovne vlasti, tako je i novigradski biskup dobio na ugledu.

Većina istraživača smješta početke novigradske biskupije u starokršćansko doba što potkrjepljuju pisma pape Grgura Velikog iz 599. u kojima se spominje biskup Ivan iz Panonije koji je postao biskupom kaštela *Novas*. Međutim, pisma se ne mogu sa sigurnošću interpretirati na taj način jer se mogu vezati uz neke druge biskupije na području Veneta. Od tada nema više dokumenata koji spominju novigradske biskupe sve do pred kraj 8. stoljeća, kada se između 776. i 780. u pismu pape Hadrijana upućenog Karlu Velikome spominje novigradski biskup Mauricije, prvi sigurno

⁸¹ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001, 14. str.

⁸² Isto, 14. str.

⁸³ Jurković M., Matejčić I., Zihel J., *Novigradski lapidarij*, Muzej Lapidarium, Novigrad, 2006., 13. str.

dokumentirati biskup Novigrada.⁸⁴ Miljenko Jurković slaže se s tezom o karolinškom osnutku biskupije. Naime, Jurković navodi da je karolinška vlast stvorila novigradsku biskupiju, jedinu u Istri podložnu akvilejskome patrijarhu (do koncila u Mantovi 827.), te se odatle širio karolinški utjecaj po Istri uz potporu crkvene vlasti, političke uprave, novigradskoga biskupa i opata samostana.⁸⁵ Nije moguće sa sigurnošću tvrditi postojanje novigradske biskupije u 6. stoljeću zbog nedostatka arheoloških nalaza i ostataka skulpture, no postoji vjerojatnost postojanja starokršćanske crkve na mjestu sadašnje župne crkve, odnosno nekadašnje katedrale.

4.1.1. NOVIGRADSKA KATEDRALA

Veća crkva s funkcijom katedrale izgrađena u ranom srednjem vijeku bila je posvećena starokršćanskome mučeniku Pelagiju, a kao titulari javljaju se također Bogorodica i Maksim, što ukazuje na starokršćanske izvore novigradskih svetaca zaštitnika.⁸⁶ Glavna posveta sv. Pelagiju i podrijetlo njegova kulta u Novigradu još uvijek je zagonetka, iako se nameću dva rješenja. Moguće rješenje jest kontinuitet kulta koji potječe iz pretpostavke o prijenosu relikvija sv. Pelagija u *castellum Nouas* na mjestu današnjeg Novigrada iz panonske *Emone*. Tu tezu potvrđuje spomen *Emone* iz provincije Karnije (Ljubljana), u koje *Passio Pelagii* smješta mučenicovu smrt. Druga pretpostavka temelji se na materijalnim dokazima o prisutnosti relikvija u novigradskoj katedrali. Prema analizi pisanih i epigrafskih izvora, biskup Mauricije bio je onaj koji je mogao biti glavni protagonist u učvršćenju kulta relikvija. Osim toga što je biskup opremio krstionicu poznatim ciborijem, a moguće i cijelu katedralu, postoji mogućnost da je jednako tako biskupiju opremio i relikvijama sv. Pelagija, kako bi se ostvario legitimitet nove biskupije među ostalim istarskim kasnoantičkim biskupijama.⁸⁷

Novigradska katedrala, današnja župna crkva sv. Pelagija, trobrodna je građevina s arkaturom na četvrtastim pilonima, a unutar ravnog začelja upisana je polukružna apsida, uzdignuta iznad poluukopane kriptе.⁸⁸ Današnji izgled građevine i njene unutrašnjosti govori o baroknim intervencijama i raznim rekonstrukcijama u razdoblju

⁸⁴ Matejčić I., *Novigrad, Savudrija, Umag i Dajla*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2018., 5. str.

⁸⁵ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001, 10. str.

⁸⁶ Jarak M., 2013., 202. str.

⁸⁷ Zgrablić M., *Prilog istraživanju srednjovjekovne povijesti Novigrada u Istri: crkveno-politički kontekst kulta sv. Pelagija*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, br. 39, 2021., 1-22, 20. str. (<https://doi.org/10.21857/y54jofveem>, pristup: 12. 05.2024.)

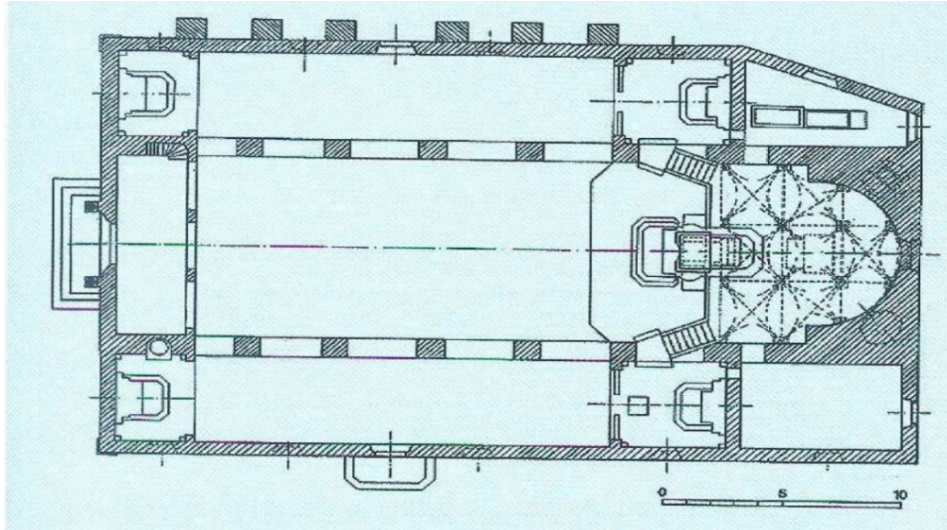
⁸⁸ Matejčić I., 2018., 7. str.

od 15. do 18. stoljeća. Apsida je s bočnih strana određena novim jednokatnim prigradnjama, a crkva je na zapadnoj strani, kada je u 19. stoljeću sagrađeno novo pročelje, produžena za oko 60 cm. Osim toga, probijeni su novi veliki polukružni bazilikalni prozori. Uz sve novije građevinske pothvate, i dalje je moguće uočiti originalne strukture crkve sačuvane ispod novih žbuka i dekoracija. Utvrđeno je da su apsida i perimetralni zidovi kriptе istovremeni prilikom restauratorskih radova obnove fasada kada se moglo vidjeti da je građevinska struktura apside u potpunosti jedinstvena. Uz to, ustanovljeno je da je struktura zidova s ostacima izvornih prozora povezana s bočnim zidovima apside koji se uzdižu iznad razine krova prigradenih sakristija.⁸⁹ Pronađene tranzene u dvama prozorima pružaju kronološki oslonac za dataciju jezgre građevine. Izvornim elementima crkve pripadaju perimetralni zidovi bočnih brodova i unutrašnji pilastri, a osim toga, struktura zida južnoga broda s vanjske strane potpuno se poklapa s onom na bazilikalnim zidovima.⁹⁰

Vanjski prozori manjih dimenzija polukružnoga nadvoja na perimetralnim zidovima pružaju potkrjepljenje za dataciju građevine. Uz to, u jednom prozoru sačuvana je prozorska tranzena s pleternim reljefom. Izgled tranzene podudara se s onima na bazilikalnome zidu, a način i stil izvedbe pletera jednak je s onim na većem broju crkvenoga namještaja iz katedrale. Razmatrane činjenice govore o velikoj sačuvanosti izvornih struktura zidova novigradske katedrale, ali i o sačuvanosti morfoloških detalja po kojima je moguće definirati građevinu kao novogradnju nastalu krajem 8. ili početkom 9. stoljeća. Vrlo je očita povezanost novigradske katedrale s katedralom metropolitanskog sjedišta u Akvileji, kojemu je bila podvrgnuta novigradska biskupija.

⁸⁹ Isto, 7. str.

⁹⁰ Isto, 7. str.

Slika 1. Tlocrt novigradske katedrale

Jurković M., 1996., 15. str.

Slika 2. Novigradska kriptna

(<https://istra.lzmk.hr/clanak/novigrad>), (pristup 04.09.2024.)

Naime, arhitektonski oblik novigradske katedrale oponaša tipologiju akvilejske katedrale u obliku kakav je ona dobila preuređenjem na početku karolinškoga doba (krajem 8. stoljeća). Uzor akvilejske katedrale očitovao se specifičnom formom uzdignutog svetišta ispod kojega se nalazi kriptna s dvama ulazima i polukrugom unutarnjeg zida kriptne koji je upisan u četvrtasto začelje tako da se u kutovima pojavljuju male trokutaste prostorije.⁹¹

⁹¹ Matejčić, 2018., 8. str.

Najvažniji dio novigradske katedrale jest kripta u kojoj su pronađeni podatci neophodni za kronološku i stilsku identifikaciju građevine. U kripti su pronađeni brojni primjerci skulpture i crkvenoga namještaja kojima je bila opremljena katedrala. Ona je služila kao mjesto čuvanja i štovanja svetačkih relikvija.⁹² Izgradnja kripte promijenila je strukturu građevine jer je uvelike povećala opseg ranijega svetišta dubokim korom. Miljenko Jurković smjestio je kriptu novigradske katedrale u romaničko razdoblje.⁹³ Međutim, novija istraživanja Ivana Matejčića dokazala su da kripta pripada u karolinško razdoblje kraja 8. i početka 9. stoljeća. Nova saznanja o katedrali i njenoj kripti potvrdili su posebno mjesto Novigrada unutar franačke Istre.⁹⁴

Kripta je trobrodni prostor četvrtastoga tlocrta s polukružnim dijelom („apsida“) i s križnim svodovima, a vrlo slična kripti katedrale u Akvileji što ukazuje na ovisnost o monumentalnom zdanju patrijarhalnoga sjedišta novigradskog biskupa. U mrtvim kutovima kripte nalaze se dvije nadsvođene prostorije ukopane u debljinu zida, a ispunjavale su prostor između polukružnog unutarnjeg obrisa „apside“ i vanjskog pravokutnoga.⁹⁵ „Apsida“ je upisana unutar četvrtastog vanjskog perimetra zida tako da su u kutovima između kvadratnog perimetra i polukruga oblikovane male prostorije nalik nepravilnim trokutima. Ovakve prostore u kutovima novigradske kripte ima i katedrala u Akvileji. Svodovi kripte su križnoga tipa, a oslanjaju se na četiri stupa postavljena u središte prostora i osam polustupova na zidovima. Svodnih polja ima devet, a odijeljeni su pojasnicama četvrtastog presjeka.⁹⁶ Prilikom istraživanja u razdoblju od 1998. do 1999. pronađena su dva izvorna simetrično postavljena ulaza u kriptu, dio svoda pristupnoga tunela i nekoliko stepenica. Pragovi s udubinama za umetanje osovine zakretnih vratnica i kamene grede okvira vrata imaju karakteristike ranosrednjovjekovne arhitekture. Stoga, u povišeno svetište pristupalo se jednokrakim ili dvokrakim stepenicama postavljenim u sredinu, dok se u kriptu spuštalo stepenicama koje su se nalazile sa strane. Takav tip ulaza može se pronaći u više europskih ranosrednjovjekovnih crkava, a radi se o tipologiji svetišta nad poluukopanom kriptom te je najvažnija poredba za novigradsku kriptu i svetište ona u Akvileji.⁹⁷ Stoga, sama arhitektura novigradske katedrale svjedoči o povezanosti

⁹² Isto, 9. str.

⁹³ Jurković M., *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996., 17. str.

⁹⁴ Jarak M., 2013., 203. str.

⁹⁵ Jurković M., 1996., 19. str.

⁹⁶ Matejčić I., 2018., 9. str.

⁹⁷ Matejčić I., 2018., 11. str.

karolinške Akvileje s istarskim Novigradom i utjecajima karolinške arhitekture koja se preko Akvileje, a zatim i Novigrada širi istarskim tлом.

4.2. CRKVA SVETE MARIJE VELIKE KRAJ BALA

Arheološka istraživanja benediktinskoga samostana i crkve svete Marije Velike provodila su se od 1995. pod vodstvom Međunarodnog istraživačkoga centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS) Sveučilišta u Zagrebu i prof. Miljenka Jurkovića.⁹⁸ Samostanski kompleks nalazi se 3 kilometra zapadno od Bala, na položaju kojim se nadzira obalni pojas od Rovinja do Brijuna, a kopneni sve do Bala i prema Puli. Crkva je trobrodna bazilika s tri apside, iznutra polukružne, a izvana poligonalne. Njena tipologija i morfologija određenih arhitektonskih oblika govore o ranokršćanskim korijenima i upućuje na arhitekturu Justinijanova doba. Međutim, crkva se datira u kraj 8. stoljeća, odnosno rano karolinško doba, na što ukazuju korištenje spolija te morfologija arhitektonske plastike i liturgijskoga namještaja. Južno od crkve smješten je samostanski sklop kojemu je tijekom 10. ili 11. stoljeća pridodana kapela.⁹⁹ U ranom srednjem vijeku prostor na kojem se nalazio samostanski kompleks i crkva bio je dio posjeda ravninskog nadbiskupa, dobiven od Maksimijana, porijeklom iz obližnjeg Veštra. Crkva i samostan sv. Marije Velike vjerojatno je onaj samostan koji se spominje u ravninskom dokumentu 858. povezan uz samostan sv. Andrije na otočiću kod Rovinja.¹⁰⁰

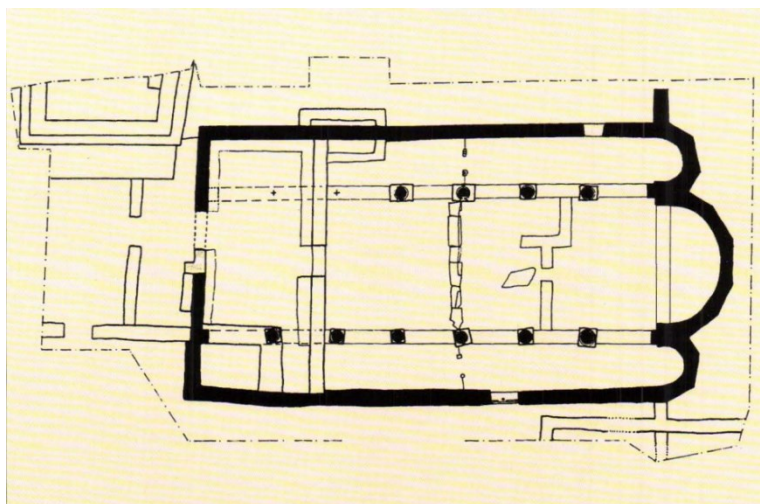
Prije izgradnje crkve sv. Marije Velike, prema nekim indicijama, postojao je na istome mjestu stariji arhitektonski sklop. Mogućnost je postojanja *villae rusticae* što bi mogla potvrditi cisterna za vodu koju lučno premošćuje sjeverni zid bazilike. Luk u sklopu ranosrednjovjekovnog zida izgrađen je kako bi se cisterna upotrebljavala i nakon izgradnje crkve. Osim cisterne, pronađeni su i segmenti zidova u zoni svetišta te dio starijeg zida iskorištenog pri gradnji južnoga perimetralnog zida bazilike što ukazuje na postojanje zdanja koje se ranije nalazilo na lokalitetu.¹⁰¹

⁹⁸ Jurković M., Kranjec I., *Bale- benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 15., Zagreb, 2019., 377. str.

⁹⁹ Jurković M., Milošević A., Basić I., *Bale- benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja*, Zbornik radova, I. porečki susret arheologa- rezultati arheoloških istraživanja na području Istre, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2008., 137. str.

¹⁰⁰ Jurković M., *Sveta Marija Velika kraj Bala*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 16. str.

¹⁰¹ Jurković M., Milošević A., Basić I., 2008., 138. str.

Slika 3. Tlocrt crkve sv. Marije kraj Bala

Jurković M., 2000., 18. str.

Slika 4. Zračna slika samostanskog kompleksa

(<https://irclama.ffzg.unizg.hr/research/bale/>), (pristup 04.09.2024.)

Crkva je trobrodna bazilika kojoj brodove dijeli šest pari stupova s vrlo različitim kapitelima. Stupovi su dijelom spolija s antičkih objekata, kao i prva baza južne kolonade s početkom kaneliranog stupa.¹⁰² Kapiteli stupova ugrubo proizlaze iz dva osnovna tipa, no svi su međusobno različiti. Prvi tip je kasnoantički model korinskoga kapitela s listovima u jednoj ili dvije zone. Međusobne razlike su u obliku ugaonih

¹⁰² Jurković M., 2000., 17. str.

voluta, kartuša i u obradi listova. Drugi tip su košarasti kapiteli dekorirani različitim troprutim pleterima, a imitiraju košaraste kapitule justinijanova doba.¹⁰³

Tri apside izvana su poligonalne, iznutra polukružne, a u njima su pronađeni tragovi oslika. Građena je uslojenim priklesanim kamenom, a u sjevernom zidu na pojedinim mjestima i u tehnici *opus spicatum*. U zapadnome dijelu crkve pronađen je izvorni najstariji pod koji je bio izrađen od nepravilnih velikih kamenih ploča.¹⁰⁴ Opločenje poda nastradalo je prilikom kasnijih ukopa što je utjecalo i na veći dio ranijih liturgijskih instalacija. Prvotna oltarna ograda zatvarala je prva dva interkolumnija glavne apside što je utvrđeno pronalaskom tragova na petom paru stupova. Moguće je i da se oltarna ograda protezala i u bočne brodove.¹⁰⁵ Temelj oltarne ograde u cijeloj širini crkve odgovara romaničkoj organizaciji kora, a to potvrđuju fragmenti predromaničke skulpture koji su bili ugrađeni u oltarnu ogradu. Bez obzira na to, moguće je da je predromanička oltarna ograda također bila na istome mjestu jer je svetište odatle uzdignuto.¹⁰⁶ Izgled oltarne ograde mogao se bez poteškoća ustanoviti zbog velikoga broja ulomaka koji sačinjavaju njezine sastavne elemente (pluteje, pilastre, stupiće, arhitrave i zabat). Liturgijski namještaj uglavnom krasi pleterna dekoracija uz vegetabilne motive i zoomorfne prikaze.

Slika 5. Kapituli kolonade crkve sv. Marije Velike

Jurković M., 2000., 19.-22. str.

¹⁰³ Matejčić I., Jurković M., *Lapidarij u Balama*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split- Bale, 2002., 18. str.

¹⁰⁴ Jurković M., 2000., 17. str.

¹⁰⁵ Jurković M., Milošević A., Basić I., 2008., 139. str.

¹⁰⁶ Jurković M., 2000., 18. str.

4.3. ŽUPNA CRKVA SVETE MARIJE U BALAMA

Sadašnja župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije sv. Elizabeti gradila se u razdoblju od 1878. do 1882. na mjestu starije i manje crkve koja je bila posvećena svetoj Mariji. Zbog izgradnje nove crkve, stara je u cijelosti porušena, a o njoj svjedoče nacrti, opisi te zbirka ulomaka kamenog liturgijskog namještaja i fragmenata skulpture sačuvanih u kripti današnje crkve.¹⁰⁷ Prema bilješkama, tlocrtu i nacrtu crkve koje je izradio Anton Gnirs 1841., austrijski konzervator za sjevernojadransko primorje, crkva je bila trobrodna bazilika trapezoidnog tlocrta duga 20 m te široka 14-17,80 m. Iz dokumentacije je vidljivo da pojedini elementi građevine pripadaju naknadnim zahvatima: dvije polukružne apside i jedan masivan četverokutan i piramidasto oblikovan barbakan (koji su dodani uz dio vanjske površine začelja), dva velika prozora te sva tri oltara u svetištu.¹⁰⁸

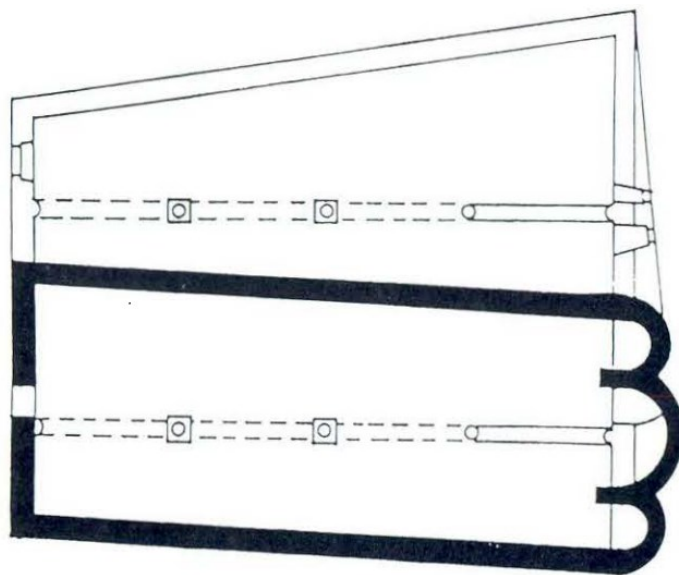
Povjesničar umjetnosti i konzervator, Ivan Matejčić, predložio je rekonstrukciju izgleda najstarijeg sloja crkve: jednobrodna izdužena s tri sljubljene, ponešto izbočene apside, kojima je zakrivljeni zid povezan s bočnim perimetralnim zidovima. Takva arhitektonska tipologija nepoznata je u arhitekturi ranosrednjovjekovne Istre, ali je razvijena na alpskome području i u sjevernoj Italiji te je tipična za arhitekturu karolinškog doba.¹⁰⁹ Neke od brojnih analogija su: crkva sv. Petra u Mistailu (Švicarska), crkva svetog Spasitelja u Sirmionu (Italija), crkva sv. Ivana Krstitelja u Müstairu (Švicarska), crkva sv. Martina u Churu (Švicarska), a sve one pripadaju razdoblju od 8. do početka 9. stoljeća.¹¹⁰ Župna crkva u Balama dobar je primjer raznolikosti karolinške arhitekture na području carstva, a osobito u Istri, gdje se pojavljuje kao crkva jedinstvene tipologije na poluotoku, no ipak česte na području Italije i Švicarske, odakle su karolinški utjecaji dospjeli u Bale.

¹⁰⁷ Matejčić I., Tri priloga za prof. Petriciolija, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 36, br. 1, 1996., 133-149, 133. str. (<https://hrcak.srce.hr/111041>, pristup: 17.06.2024.)

¹⁰⁸ Marušić B., *Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 13, 1983., 81-104, 84. str. (<https://hrcak.srce.hr/97411>, pristup: 17.06.2024.)

¹⁰⁹ Matejčić I., *Bale, župna crkva sv. Marije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 14. str.

¹¹⁰ Matejčić I., 1996., 136. str.

Slika 6. Tlocrt župne crkve sv. Marije
Matejčić I., 1996., 137. str.

Slika 7. Sadašnji izgled župne crkve sv. Marije
Fotografirala Anamarija Kopic (26.05.2024.)

4.4. CRKVA SV. ANDRIJE NA CRVENOM OTOKU KOD ROVINJA

Na otoku Sv. Andrija (Crveni otok) kod Rovinja nalazio se benediktinski samostan koji je danas dio dvorca Hütterott. Benediktinci su napustili samostan vjerojatno u 13. stoljeću, nakon čega je 1446., bulom pape Nikole IV., samostan predan franjevcima. Nakon što franjevci napuštaju samostan 1820., otok je mijenjao vlasnike dok ga 1890. nije kupila obitelj Hütterott koja je na otoku uredila otmjeno ljetovalište. Ostaci samostana, odnosno samostanske crkve (središnji dio i apsida) još su postojali sredinom stoljeća.¹¹¹ Osim toga, benediktinska opatija spominje se u jednom ravenskom dokumentu iz 858., a sačuvan je i opis kule koja se nalazila tridesetak koraka od crkve i koja je na prvome katu i u prizemlju imala male kapele, a na vrhu vidikovac.¹¹² Izvori i arheološki ostaci samostana svjedoče o ranoj pojavi benediktinaca u Istri, po čemu se Istra više od drugih dijelova Hrvatske povezuje s ostalim europskim područjima, posebice s franačkim svijetom, gdje su benediktinci imali važnu ulogu već u vrijeme vladavine Merovinga.¹¹³ Zanimljiv je i položaj na kojemu se samostan nalazi. Naime, antička luka Porto Colonne bila je direktna veza s Crvenim otokom, odnosno sa samostanom sv. Andrije, koji je činio cjelinu sa samostanom sv. Marije Velike. Strateški razlozi su uvelike utjecali na odabir položaja samostana koji omogućava kontrolu morskih i kopnenih puteva.¹¹⁴

Slika 8. Ortofoto snimka crkve sv. Andrije

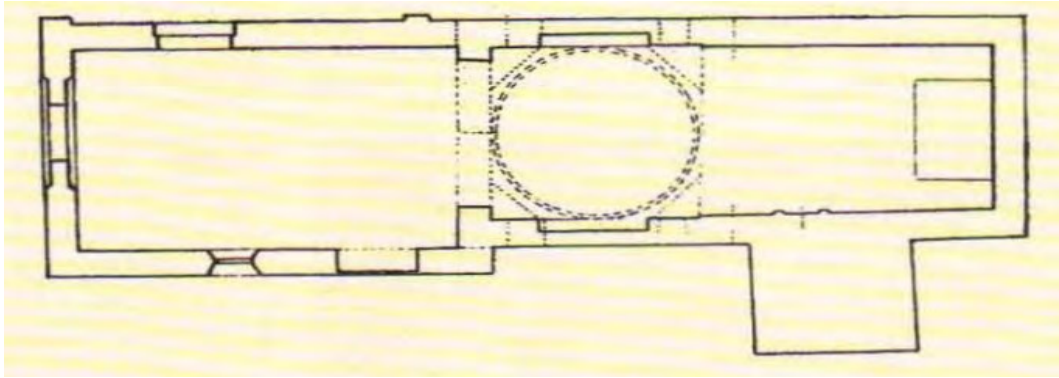
Barada M., 2018., 403. str.

¹¹¹ Matejčić I., *Rovinj, crkva sv. Andrije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 66. str.

¹¹² Isto, 66. str.

¹¹³ Jarak M., 2013., 210. str.

¹¹⁴ Matejčić I., Jurković M., 2002., 15. str.

Slika 9. Tlocrt crkve sv. Andrije

Matejčić I., 2000., 66. str.

Crkva sv. Andrije datirana u kraj 8. stoljeća, longitudinalna je, jednobrodna građevina pravokutnog prostora s kupolom u središnjem dijelu te dodanim zvonikom i sakristijom s južne strane. Crkva je proživjela različite preinake tijekom povijesti. Najstariji sačuvani dio crkve pripada razdoblju ranoga srednjeg vijeka, a to je središnja kupola uzdignuta nad ugaonim trompama.¹¹⁵ Na bočnom, sjevernom zidu zapadnoga dijela, koji je ujedno i najveći, nalazi se ulaz u crkvu. Niše se nalaze na sjevernom i južnom dijelu središnjega dijela crkve. Pretpostavlja se da su niše izvorno bile ulazi u sjeverni i južni krak te da je crkva bila križnoga tlocrta. Središnji i istočni dio crkve bili su jednake širine.¹¹⁶

Tijekom 2016. i 2017. godine arheološki je istražen prostor crkve s ciljem utvrđivanja postojanja starijih građevinskih faza crkve i samostana sv. Andrije. Sondom 2 u središnjem dijelu crkve, odnosno na mjestu između istočnoga kraja središnje kupole i ulaza u zvonik, pokušalo se ustanoviti postojanje polukružne apside koju je spomenuo P. Kandler 1846. Ispod betonske podloge popločenja, u zapadnome dijelu sonde i uz sjeverni rub, pronađena je matična stijena na kojoj je bio direktno temeljen sjeverni zid crkve. U sjeveroistočnome kutu vidljivo je da je matična stijena isklesana te izgleda kao da tvori početak luka, odnosno pretpostavlja se da je činila temelj sjeverne strane apside. Osim toga, u jugoistočnome kutu također je pronađeno zaobljenje od nekoliko kamenja i matične stijene. Pozicija lukova odgovara pretpostavljenoj lokaciji apside starije građevine.¹¹⁷ Za vrijeme sondažnih istraživanja

¹¹⁵ Barada M., *Otok Sv. Andrija- dvorac Hütterott s crkvom sv. Andrije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 13., Zagreb, 2017., 403. str.

¹¹⁶ Barada M., *Otok Sv. Andrija- sklop dvorca Hütterott s crkvom sv. Andrije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 14., Zagreb, 2018., 403. str.

¹¹⁷ Barada M., 2017., 404. str.

pokušala se pronaći lokacija južnog zida zapadnoga kraka crkve (ulazni dio), no arheolozi nisu imali uspjeha u ovome zadatku. Pretpostavlja se da je zid uništen uslijed gradnje zidane grobnice položene u smjeru jug-sjever.¹¹⁸ Zatim je istražen prostor zatvorenog dvorišta čiji je južni zid ujedno sjeverni zid crkve. Nakon što su se na južnoj i zapadnoj strani sonde pojavili zidovi cisterne, nestale su nade za pronalaskom zidova sjevernoga kraka crkve.¹¹⁹ Arheološka istraživanja donijela su samo trag pri pozicioniranju apside koju je spomenuo Kandler u svome opisu, a ostale pokušaje omele su grobnice i cisterna koje su uništile starije strukture.

Osim pronađenih tragova apside i od prije otkrivene središnje kupole te ravenkog dokumenta iz 858., dataciji crkve u karolinško doba pridonose i ostaci zidne slike u kupoli te na južnome zidu ispod kupole. Uočio ih je Branko Fučić neposredno nakon II. svjetskoga rata, iako su ostaci slike nedugo nakon toga uništeni. Slika je prikazivala kompoziciju Raspeća, koju je Fučić, na osnovi ikonografskih i stilskih osobina smjestio u razdoblje 9. ili 10. stoljeća.¹²⁰

4.5. CRKVA SV. TOME KRAJ ROVINJA

Crkva sv. Tome u Rovinjskom selu dobila je znanstvenu pažnju kada je u prošlom stoljeću Andre Mohorovičić prvi pisao o ostacima crkve. Mohorovičić je smatrao da se na ostacima crkve mogu uočiti čak tri različite faze te da ona kronološki pripada prijelaznome razdoblju između ranokršćanskog, predromaničkog i ranoromaničkog razdoblja.¹²¹ S druge strane, Branko Marušić datirao je crkvu sv. Tome u 6. stoljeće, a s njime se složio i Ante Šonje. Detaljnija istraživanja proveo je Ivan Matejčić i otvorio mogućnost pretpostavci da je crkva predromanička građevina iz 8. ili 9. stoljeća koja obnavlja ranokršćanske karakteristike.¹²²

Crkva sv. Tome bila je građevina križnoga oblika, odnosno tlocrta u obliku slova T, s tri izbočene i spojene apside na istočnoj strani, od kojih su dvije bočne manje u usporedbi sa srednjom apsidom. S unutrašnje strane glavna apside je potkovasta, a s vanjske strane ima poligonalan oblik. Imala je prozor polukružnoga nadvoja, stepenasto upušten s vanjske strane zbog postavljanja tranzene. Poprečni, bočni i luk

¹¹⁸ Isto, 405. str.

¹¹⁹ Barada M., 2018., 401. str.

¹²⁰ Matejčić I., 2000., 66. str.

¹²¹ Matejčić I., *Dvije crkve*, Zavičajni muzej grada Rovinja, Rovinj, 1997., 11. str.

¹²² Vežić P., *Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije*, *Ars Adriatica*, br. 3, 2013., 21-52, 32. str. (<https://hrcak.srce.hr/112024>, pristup: 19.06.2024.)

apside oslanjaju se na kamene polukapitele jednostavnog oblika i bez ornamenata.¹²³ Oplošje apsida podijeljeno je na 5 ploha koje su međusobno nejednake dužinom i kutovima. Zbog toga središnja ploha ima uočljiv otklon od pravoga kuta u odnosu na os crkve. Osim toga, apsida s obje unutarnje bočne strane ima po jednu visoku, ali plitku nišu. Točan značaj niša nije definiran. Moguće je da su niše vezane uz konstruktivno rješenje građevine ili se radi o specifičnom oblikovanju liturgijskih funkcija s kojima niše mijenjaju sakristije, diakonikon ili protezis. Prema tome, niše su mogle imati namjenu sakristije.¹²⁴

Križište je bilo uzdignuto i spojeno s krakovima kroz velike polukružne otvore. Šonje tvrdi da je nad križištem crkva sigurno imala kupolu, međutim to se ne može tvrditi sa sigurnošću.¹²⁵ Drugo objašnjenje donosi Ivan Matejčić. Križište je svakako moralo biti više od ostalih dijelova crkve, no karakteristike i debljina zidova idu u prilog pretpostavci da je prostor bio nadvišen jednostavnom četvrtastom konstrukcijom i pokriven četveroslivnim krovom, a ne kupolom ili svodom.¹²⁶ Bočne apsida su bile polukružne izvana i iznutra. Može se pretpostaviti da su apsida u tjemenu imale po jedan prozor, iako tjemeni dijelovi nisu sačuvani. U sjevernome kraku crkve sačuvan je pod čija donja razina seže do stube pred apsidom u kojoj je podna površina viša za visinu jedne stube. Unutar istoga kraka sačuvan je prag oltarne ograde s četvrtastim udubljenima za umetanje pilastara što dokazuje pretpostavku da se ograda na istome pravcu pružala pred glavnom apsidom i apsidom u južnome kraku crkve, odnosno svom širinom križnog tlorisa.¹²⁷ Ostaci oltarne ograde ukrašeni su tročlanim geometrijskim motivima, a kapiteli koji su držali gredu ograde jednostavni su s glatkim i mesnatim listovima. Primjerci iz Bala vrlo su slični ovima, a posebice motiv gusto ornamentiranog pluteja.¹²⁸ Od iste vrste kamena jednake obrade klesani su ostali fragmenti kamenog liturgijskog namještaja i arhitektonske opreme.

Kronološko smještanje crkve sv. Tome u karolinško razdoblje omogućuju stilske osobine kamene opreme i crkvenog namještaja. Uz to, tipološke osobine crkve uobičajene su u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi sjeverne Italije i alpskih krajeva, a posebice u Švicarskoj. Niz crkava ima razvijen troapsidalni sistem kojima je zona

¹²³ Matejčić I., 2000., 67. str.

¹²⁴ Vežić P., 2013., 32. str.

¹²⁵ Matejčić I., 1997., 12. str.

¹²⁶ Isto, 12. str.

¹²⁷ Vežić P., 2013., 33. str.

¹²⁸ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 38. str.

prezbiterija naglašena transeptom i povišenim prostorom u srednjem dijelu, kao što je crkva sv. Petra u mjestu Quarazze kraj Bolzana.¹²⁹ Sličnosti s crkvom sv. Tome nose i crkve sveti Spasitelj (Brescia) te S. Pierre-des-Cusinnes (Toulouse). Analogija ima i na području Hrvatske: sv. Katarina na otočiću u pulskom razljevu, sv. Klement u Puli, sv. Andrija na Crvenome otoku i crkva na Begovači u sjevernoj Dalmaciji.¹³⁰ Crkve sv. Klementa i sv. Katarine u Puli zapravo su nestale, a poznate su nam isključivo zbog dokumentacije iz prošlog stoljeća. Naime, crkve se prepoznaju kao ranokršćanske građevine, no sumnje i nepostojanje dokaza za takve tvrdnje dovode do razmišljanja o drugačijoj dataciji. Sličnosti s crkvom sv. Tome sugeriraju da su možda i te crkve ranosrednjovjekovnog porijekla. Prema tome, određene ranobizantske i ranokršćanske karakteristike u tome bi slučaju bile tek elementi karolinške obnove arhitektonskih oblika iz prošlosti, što je pojava tipična za karolinšku arhitekturu u Istri.¹³¹

Slika 10. Crkva sv. Tome - pogled na apside

(<https://www.rezerviraj.hr/crkve/41309-crkva-svetog-tome-rovinj.html>),

(pristup 04.09.2024.)

¹²⁹ Matejčić I., 1997., 14. str.

¹³⁰ Jarak M., 2013., 212. str.

¹³¹ Matejčić I., 2000., 69. str.

Slika 11. Crkva sv. Tome - pogled na pročelje

(<https://www.inforovinj.com/hrv/rovinj/znamenje/crkva-sv-tome.asp>),

(pristup 04.09.2024.)

4.6. CRKVA SV. SOFIJE U DVIGRADU

Važan karolinški kaštel, Dvigrad, bio je uspostavljen na prometnici koja je preko Limske drage povezivala unutrašnju Istru s njezinim priobaljem. Naziv kaštela svjedoči o strateškoj ulozi obrane sjeverne i istočne granice pulskoga područja koju je Dvigrad imao još na izmaku antičkoga razdoblja. Kontinuitet života u Dvigradu može se pratiti od prapovijesti do kraja 17. stoljeća, kada je zbog višegodišnjih ratova i učestalih epidemija malarije i kuge napušten.¹³² Nad cijelim kompleksom kaštela uzdiže se velika gradska bazilika sv. Sofije koja se pregrađivala u nekoliko faza od starokršćanskoga doba (kraj 5. stoljeća) do zrele romanike (druga četvrtina 13. stoljeća). Osnovu za utvrđivanje relativne kronologije faza gradnje crkve pružaju tri poda u središnjoj apsidi, koji pripadaju različitim građevinama izgrađenim na istom

¹³² Barada M., *Dvigrad- crkva sv. Sofije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 2, Zagreb, 2006., 200. str.

mjestu u različitim vremenskim razdobljima.¹³³ Današnji ostaci prikazuju romaničku trobrodnu baziliku s tri upisane apside, od koje su ostali sačuvani sjeverni perimetralni zid do krovišta, zapadni dio sjevernog bočnog broda s arkadama, dio pročelja s ulaznim portalom te dijelovi južnog perimetralnog zida i zidovi apsida.¹³⁴

Romanička faza sv. Sofije temelji se na predromaničkoj što je otkriveno u istraživanjima Branka Marušića šezdesetih godina prošloga stoljeća. U istočnome dijelu romaničke bazilike, unutar njezina svetišta, pronađeni su ostaci predromaničke jednobrodne crkve s tri apside upisane u ravni začelni zid koji je ostao očuvan. Iako vrlo rijetka pojava u Istri, zid je izvana artikuliran plitkim lezenama. Uklopljene u romaničku apsidu, ostale su sačuvane sve tri apside karolinške crkve. Središnja apsidna imala je dva koso zasječena prozora, a bočne apside imale su uske, koso probijene prozore. U sjevernoj apsidi sačuvan je dio tranzene trapezoidnog oblika.¹³⁵

Prilikom istraživanja 1962. zabilježeni su nalazi pleterne skulpture uzidani u vanjske površine pročelja i južnog perimetralnog zida. Ovi nalazi su, zajedno s već poznatim ulomkom pregradnog pilastra uzidanog u očuvanu sjevernu arkadu, ukazivali na predromaničku fazu izgradnje crkve sv. Sofije.¹³⁶ Tijekom novijih arheoloških istraživanja koje je vodio Konzervatorski odjel u Puli, a prilikom sanacije kaštela Dvigrada, u središnjem dijelu crkve pronađena su tri sloja podnica. Prvi (romanički) sloj činile su pravilne kamene ploče postavljene na žbuku srednje fine granulacije. Ispod podnice treće faze na nekim dijelovima pronađen je sloj nabijene zemlje s nalazima životinjskih kostiju, tragovima ugljena, ulomcima grube keramike koja se datira u 8. i 9. stoljeće te nekoliko ulomaka stakla.¹³⁷ Ovaj sloj prekrivao je podnicu predromaničke crkve, što predstavlja drugu fazu. Predromanički pod sačinjen je od velikih nepravilnih kamenih ploča. Ispod podnice druge faze, pronađen je pod od izglaçane žbuke pomiješane s mrvljenom ciglom, što predstavlja podnicu prve faze.¹³⁸

¹³³ Marušić B., *Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu*, *Histria archaeologica*, god II, sv. 2, Pula, 1971., 35. str.

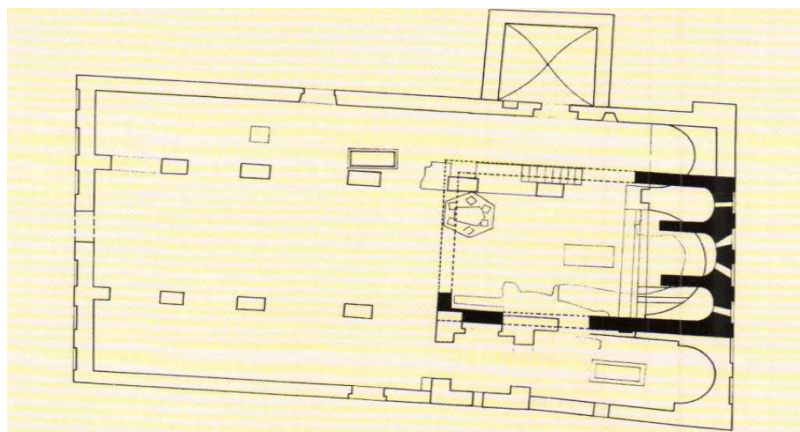
¹³⁴ Demonja D., *Trobrodne romaničke crkve u sklopu istarske umjetnosti*, *Peristil* 41, br. 1, 1998., 5-21, 10. str. (<https://hrcak.srce.hr/153841>, pristup: 02.07.2024.)

¹³⁵ Jurković, M., *Dvigrad, crkva sv. Sofije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 30. str.

¹³⁶ Marušić B., 1971., 9. str.

¹³⁷ Barada M., 2006., 201. str.

¹³⁸ Isto, 201. str.

Slika 12. Tlocrt crkve sv. Sofije

Jurković, 2000., 30. str.

Od kamenih spomenika predromaničke faze crkve značajni su ulomci oltarne ograde: mnogobrojni ulomci pilastara, pluteja, kapitela, greda, zabata, stupića osmerokutnog presjeka te polukružno-trokutastoga luka i dijelovi stilobata oltarne ograde.¹³⁹ Ploče, odnosno pluteji ograde, ukrašeni su geometrijskim troprutim uzorcima, a trabeacija je imala zabat u vrhu kojega se nalazio monolitni križ. Vrlo je rijedak primjer sačuvanoga križa, kojeg su imale i druge zabatne oltarne ograde u predromaničko doba.¹⁴⁰ Također su pronađeni i ulomci tranzena prozora, prozorskih okvira i bifora. Osim liturgijskoga namještaja, značajan je i pronalazak ostataka fresko slikarija u apsidama. Freske nisu izrađene u čistoj tehnici, odnosno na svježoj žbuci, nego se slikalo na svježem vapnenom premazu.¹⁴¹

¹³⁹ Marušić Branko, 1971., 21. str.

¹⁴⁰ Delonga V., Jakšić N., Jurković M., 2001., 38. str.

¹⁴¹ Marušić B., 1971., 41. str.

Slika 13. Ostaci crkve sv. Sofije

(<https://www.dvegrajci.hr/dvigradska-crkva-sv-sofije/>), (pristup 04.09.2024.)

Slika 14. Ulomci pluteja i pilastra

Jurković M., 2000., 36. str.

Dakle, pod prekriven kamenim pločama, liturgijski namještaj i freske smještaju drugu fazu crkve sv. Sofije u karolinško doba (kraj 8. ili rano 9. stoljeće). Istome tipu pripadaju karolinške crkve sv. Šimuna u Guranu, crkva sv. Gervazije u Pižanovcu i adaptacija sjeverne crkve kompleksa Eufrazijane u Poreču. Ova skupina crkvi, zajedno s crkvom sv. Sofije, može se povezati s raznim primjerima u sjevernoj Italiji i južnoj Švicarskoj.¹⁴²

¹⁴² Jurković M., 2000., 33. str.

4.7. TROBRODNA BAZILIKA NEPOZNATOG TITULARA U GURANU

Novija arheološka istraživanja na području Istre donijela su važne spoznaje o životu u srednjovjekovnim naseljima, poput onoga u Guranu, koje nije nastalo na antičkim temeljima. To uvelike pridaje važnosti ovome naselju koje predstavlja rijedak slučaj osnivanja naseljenog mjesta tijekom ranoga srednjeg vijeka. Istraživanja su pokrenuta revizijskim iskopavanjima trobrodne bazilike nepoznatog titulara i crkve sv. Šimuna u Guranu.¹⁴³ Crkve pripadaju istome arhitektonskom tipu, crkvenoj građevini s trima upisanim apsidama u ravnome začelju, što je karakteristično za sakralnu arhitekturu istarskoga prostora u srednjem vijeku. Osim ove dvije crkve, otkrivena je i crkva sv. Cecilije rekognosciranjem terena tijekom zime 2004., oko 600 metara sjeverozapadno od ranosrednjovjekovnoga naselja.¹⁴⁴ Naselje ovalnoga oblika prvi put se u povijesnim dokumentima spominje 1150., kao jedno od sedam srednjovjekovnih naselja na području Vodnjanštine. Već nakon istraženog jednog dijela naselja postalo je jasno kako je grad osnovan tijekom 9. stoljeća, a živio je sve do kraja srednjeg vijeka.¹⁴⁵

Trobrodna bazilika pronađena je uslijed radova na cesti prema Marčani 1935., nakon čega je izrađen tlocrt crkve. Od njenog pronalaska do površnih istraživanja Branka Marušića bazilika je od strane stručnjaka datirana u različita razdoblja, od 6. pa sve do 12. stoljeća.¹⁴⁶ Marušić obavještava o izgledu bazilike i istraživanjima tijekom pedesetih godina prošloga stoljeća. Građevina je četverokutnog oblika i dimenzija 10,65 m x 20,20 m¹⁴⁷. Zidovi su bili sačuvani najviše do jednoga metra, a pročelni zid sačuvan je samo u temeljima. Bazilika je građena od tankog lomljenca sa znatnim brojem spolija. Imala je dva ulaza- glavni ulaz na pročelnome zidu, a sporedni (bočni) ulaz nalazio se na južnom uzdužnom zidu. Brodove su dijelila dva reda izduženih masivnih stupova pravokutnoga presjeka.¹⁴⁸ Tri upisane apside pravokutnoga oblika nalazile su se na istočnoj strani. Bočne apside bile su duplo manje od središnje. Apsidalni otvor na srednjoj apsidi bio je nadsvođen trijumfalnim dvojnim lukom, a bočne

¹⁴³ Jurković M., Terrier J., Marić I., *Ranosrednjovjekovno naselje Guran*, *Histria antiqua* 20, br. 20, 2011., 109-134, 111. str. (<https://hrcak.srce.hr/79710>, pristup: 04.08.2024)

¹⁴⁴ Jurković M., Marić I., *Guran- trobrodna bazilika, crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, br. 2, Zagreb, 2006., 206. str.

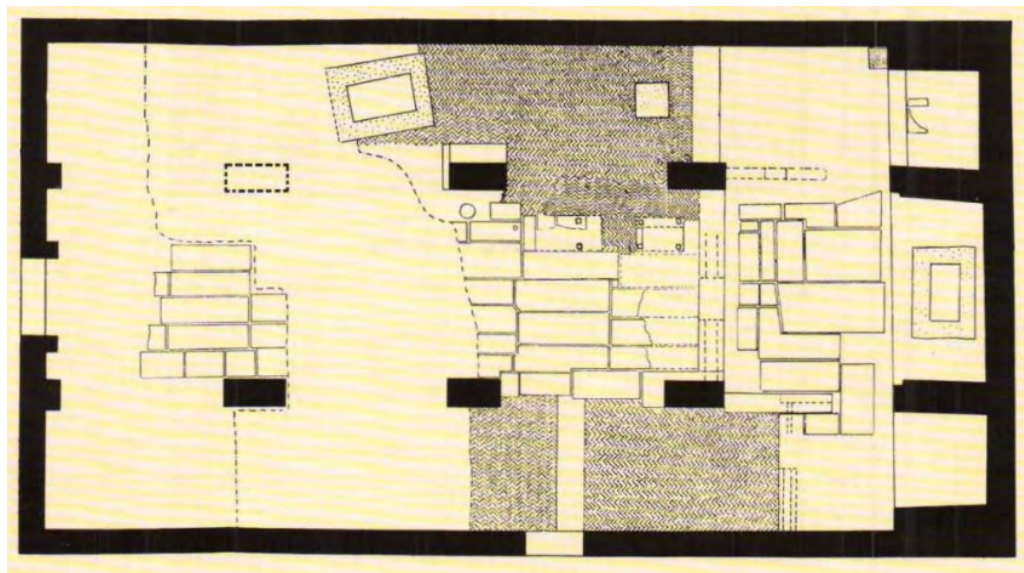
¹⁴⁵ Jurković M., Terrier J., Marić I., 2011., 112. str.

¹⁴⁶ Isto, 118. str.

¹⁴⁷ Marušić B., *Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana*, *Starohrvatska prosvjeta* III, br. 8-9, 1963., 121-149, 122. str. (<https://hrcak.srce.hr/99201>, pristup: 07.08.2024.)

¹⁴⁸ Jurković M., *Guran kraj Vodnjana, crkva nepoznatog titulara*, *Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela*, ur. Ante Milošević, *Muzej hrvatskih arheološki spomenika*, Split, 2000., 39. str.

apside imale su jedan luk.¹⁴⁹ Unutar svake apside nalazio se oltar pravokutnoga oblika sa sačuvanim grobom u srednjoj i sjevernoj apside. Crkvu je na svetište i dio za vjernike dijelila oltarna ograda koja je bila nepravilna oblika jer je u srednjem brodu temelj u visini prvog para stupova, a u južnom brodu je za 1,2 metra bliže svetištu.¹⁵⁰ Ispred oltarne ograde u srednjem brodu pronađena je baza ambona od kojega su pronađeni samo ostaci. Ambon je imao tri ulazne stepenice na zapadnoj strani, a baza mu je bila izduženog pravokutnog oblika. Konkavne pregradne ploče nalazile su se u zapadnoj polovici južne i sjeverne uzdužne strane ambona, a ravne pregradne ploče zatvarale su ambon na istočnoj polovici uzdužnih strana i na istočnom završetku. Pregradne ploče ambona bile su postavljene između šest pilastara, o čemu govore četvrtasti utori u bazi. Osim toga, stepenice su na obje uzdužne strane bile omeđene s po jednom trokutnom pregradnom pločom.¹⁵¹

Slika 15. Tlocrt trobrodne bazilike

Jurković M., 2000., 40. str.

Bočni brodovi bili su opločeni u tehnici *opus spicatum*, a središnji brod imao je velike kamene ploče. Istraživanja zidova i podova crkve donijela su zaključak da je crkva izgrađena u jednom graditeljskom pothvatu.¹⁵² Naime, zbog utvrđivanja mogućih ranijih razdoblja korištenja lokaliteta prije izgradnje crkve, otvorene su sonde na

¹⁴⁹ Marušić B., 1963., 123. str.

¹⁵⁰ Jurković M., 2000., 39. str.

¹⁵¹ Marušić B., 1963., 124. str.

¹⁵² Jurković M., Marić I., 2006., 204. str.

mjestima gdje je popločenje u tehnici *opus spicatum* bilo uništeno. Rezultati su bili negativni i zaključeno je da su podovi istovremeni s crkvom, a korištenje različitih materijala za opločenje rezultat su ponovne upotrebe već korištenih materijala.¹⁵³

Dok je Marušić baziliku smjestio u 6. stoljeće zbog pronalaska ranokršćanske skulpture kao spolija u pločniku svetišta¹⁵⁴, Jurković, Terrier i Marušić crkvu datiraju u kraj 8. ili početak 9. stoljeća na temelju tipoloških odlika arhitekture i liturgijskih instalacija te pronađenih ulomaka skulpture.¹⁵⁵ Osim toga, crkvi je u romaničko doba pridodan i zvonik s južne bočne strane koja gleda prema glavnim gradskim vratima naselja, što bi moglo predstavljati promjenu funkcije u župnu crkvu. Numizmatički i ostali sitni nalazi dokazuju korištenje crkve sve do 14. ili 15. stoljeća.¹⁵⁶

350 metara južno od trobrodne bazilike pronađena je grobljanska crkva sv. Šimuna. Danas vidljiva romanička crkva imala je dvije ranije faze izgradnje. Prva crkva izgrađena je krajem 8. stoljeća. Bila je jednostavna pravokutna prostorija kojoj nije definirano svetište. Crkva je produžena prema zapadu i dobila je oltarnu ogradu još u ranome srednjem vijeku, no više detalja o ovoj fazi crkve nije poznato.¹⁵⁷

Tragove karolinške prisutnosti u ranosrednjovjekovnome naselju Guran pokazuje i crkva sv. Cecilije koja se nalazi 600 metara sjeverozapadno od naselja. Crkva je jednobrodna građevina s ravnim začelnim zidom u koji su upisane dvije polukružne apside. Postojanje nekoliko faza gradnje crkve utvrđeno je zbog nepravilnog tlocrta sjeverne apside te ulomka pletera ugrađenog u njezino zidie, a istraživanja su to i potvrdila. Prva faza crkve, odnosno njezina izgradnja, može se smjestiti najkasnije u karolinško doba, a bila je u funkciji barem do kraja srednjega vijeka.¹⁵⁸

¹⁵³ Isto, 204. str.

¹⁵⁴ Marušić B., 1963., 141. str.

¹⁵⁵ Jurković M., Terrier J., Marić I., 2011., 20. str.

¹⁵⁶ Isto, 20. str.

¹⁵⁷ Isto, 120. s

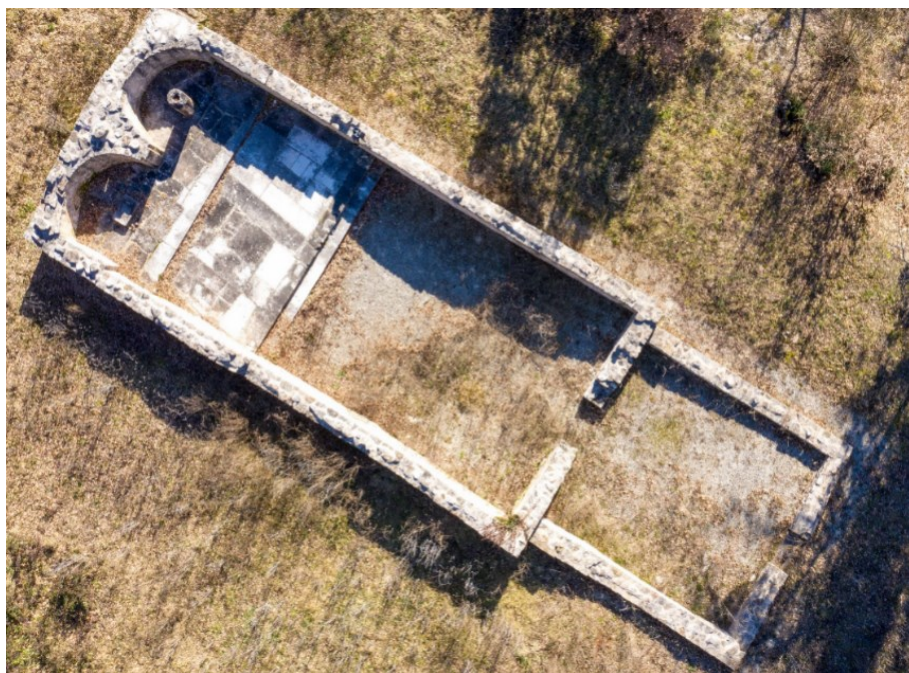
¹⁵⁸ Isto, 123. str.

Slika 16. Ostaci bazilike nepoznatog titulara
Jurković M., Terrier J., Marić I., 2011., 119. str.

Slika 17. Crkva sv. Šimuna
(<https://vodnjandignano.com/hr/sveti-simun/stranica/85>), (pristup 04.09.2024.)

Slika 18. Crkva sv. Cecilije

(<https://vodnjandignano.com/hr/sveta-cecilija/stranica/86>), (pristup 04.09.2024.)

4.8. KAPELA SV. ANDRIJE U SKLOPU EUFRAZIJEVE BAZILIKE

Ostaci kapele sv. Andrije nalaze se u sjeveroistočnome dijelu kompleksa Eufrazijane, unutar prostora srednjeg broda svetišta nekadašnje sjeverne bazilike dvojnih crkava iz 5. stoljeća¹⁵⁹ te ispod poda sadašnje sakristije Eufrazijeve bazilike u Poreču.¹⁶⁰ Pronađena je uslijed arheoloških istraživanja između dva svjetska rata. A. Šonje spominje teškoće pri interpretaciji ostataka kapele jer je za vrijeme prvih istraživanja ona bila zanemarena.¹⁶¹ Najnovija istraživanja proveo je Ivan Matejčić sa suradnicima.

Bočni zidovi kapele nastali su zazidavanjem arkature bazilike, a istočni zid s tri apside smješten je zapadnije od istočnog zida ranokršćanske crkve, dok pozicija zapadnoga zida nije poznata.¹⁶² Dvoranska crkva završava s tri polukružne upisane apside čiji su zidovi sagrađeni izravno na starokršćanski pod ukrašen mozaikom. Podna površina kapele bila je otprilike 50 cm iznad mozaičkoga poda o čemu svjedoče pronađeni ostaci subselija¹⁶³ (sintronos), dugačke kamene klupe predviđene za kler, a postavljene uza zid apside¹⁶⁴.

Najvažniji dio crkve u kronološkom kontekstu jest sarkofag koji je pronađen u jugoistočnom kutu crkve sv. Andrije. Sarkofag je naknadno ugrađen u interijer svetišta, odnosno nakon izgradnje apsida, što potvrđuju vidljiva oštećenja zida južne apside nastala njegovim postavljanjem.¹⁶⁵ Prednju stranu vapnenastog sarkofaga krase istokračni križ kojemu krakovi završavaju voltama, na lijevoj strani rozeta, a na desnoj kratki natpis u četiri retka. Ploha na kojoj se nalaze ovi ornamenti ima i okvir od nekoliko ravnih linija koji se proteže s gornje i obje uzdužne strane.¹⁶⁶ Prema stilizaciji okvira, križa, volta i rozete, kako navodi A. Šonje, sarkofag kronološki možemo smjestiti najkasnije u sredinu 8. stoljeća. S druge strane, B. Marušić govori o dvostrukoj upotrebi sarkofaga: prva faza je u 6. stoljeću, kojoj pripada okvir i nepoznati ukras ili natpis koji je u prvoj polovici 8. stoljeća izbrisan i zamijenjen novim (križ, rozeta i natpis), što

¹⁵⁹ Jarak M., 2013., 199. str.

¹⁶⁰ Matejčić I., *Poreč, kapela u sklopu Eufrazijane*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split, 2000., 56. str.

¹⁶¹ Šonje A., *Crkvena arhitektura zapadne Istre: Područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb- Pazin, 1982., 73. str.

¹⁶² Matejčić I., 2000., 56. str.

¹⁶³ Marušić B., *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, Histria archaeologica, god V, sv. 1-2, Pula, 1974., 48. str.

¹⁶⁴ subselij. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristup 20.08.2024.)

¹⁶⁵ Šonje A., 1982., 73. str.

¹⁶⁶ Marušić B., 1974., 48. str.

predstavlja drugu fazu.¹⁶⁷ Dakle, sarkofag se nalazi na istome mjestu gdje je bio postavljen, stoga se može zaključiti da je kapelica sv. Andrije izgrađena prije sredine 8. stoljeća, bez obzira je li sarkofag postavljen pri gradnji apsida ili se on nalazio na istome mjestu već u ranokršćanskoj bazilici, pa je apsida sagrađena preko njega. Prema tome, A. Šonje zaključuje da gradnja kapele pripada 7. stoljeću¹⁶⁸, dok ju je B. Marušić smjestio u predromaničko razdoblje, a pretpostavljeni *terminus ante quem* izgradnje je sredina 8. stoljeća.¹⁶⁹

Osim sarkofaga, još jedan kameni spomenik vezuje se uz kapelicu sv. Andrije. Biskupska katedra isklesana u monolitnom bloku vapnenca bila je u ranome srednjem vijeku ugrađena u srednji brod sjeverne crkve dvojne ranokršćanske katedrale.¹⁷⁰ Katedru krasi razni ukrasni motivi poput obrubljenih križeva s volutama na kraju krakova, troprute pletenice, motiva užeta, ljiljanova cvijeta, šesterolatičnoga cvijeta i srolikog lista. Prema stilskim značajkama ornamentata, katedra se može datirati u drugu polovicu 8. ili rano 9. stoljeće¹⁷¹. M. Jarak zaključuje da je u vrijeme postavljanja katedre i kapelica bila arhitektonski dovršena jer je teško vjerovati da bi katedra bila smještena u arhitektonski nedovoljno osmišljenom prostoru koji je naknadno razrađen.¹⁷² Pored katedre, u literaturi se spominju i ulomci pluteja oltarne ograde ukrašeni virovitim rozetama, a srodni sjevernotalijanskim djelima iz 8. stoljeća. U slučaju da katedra i oltarna ograda doista pripadaju interijeru kapelice sv. Andrije, postoji vjerojatnost cjelovitog arhitektonskog dovršenja crkve s izgradnjom troapsidalnoga sustava upravo u vrijeme postavljanja crkvenoga namještaja.¹⁷³

¹⁶⁷ Marušić B., 1974., 48. str.

¹⁶⁸ Šonje A., 1982., 74. str.

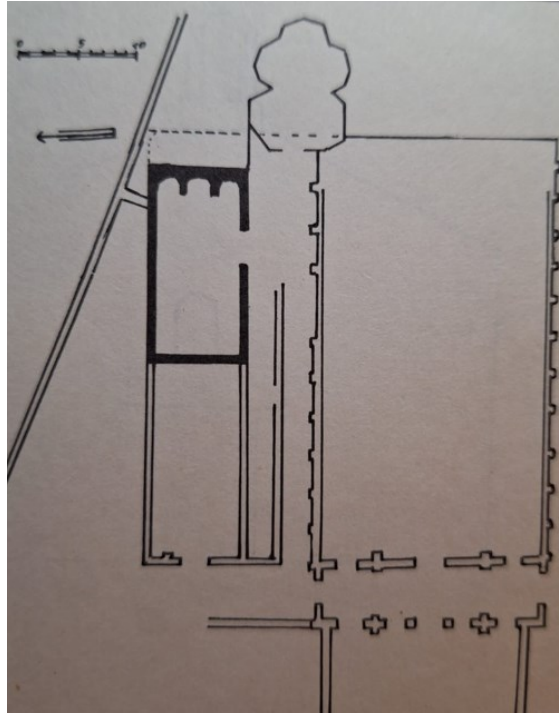
¹⁶⁹ Marušić B., 1974., 48. str.

¹⁷⁰ Matejčić I., 2000., 59. str.

¹⁷¹ Jarak M., 2013., 201. str.

¹⁷² Isto, 202. str.

¹⁷³ Isto, 202. str.

Slika 19. Položaj kapelice sv. Andrije unutar sklopa Eufrazijane
Šonje A., 1982., 88. str.

Slika 20. Biskupska katedra
Matejčić I., 2000., 59. str.

4.9 CRKVA SV. KVIRINA KRAJ VODNJANA

Blizu sela Juršići, sjeverno od Vodnjana, nalazi se barokna crkva sv. Kvirina koja skriva tragove karolinške arhitekture. Novo zdanje sagrađeno je na središnjem brodu karolinške crkve, a istočni dio sjevernoga broda postala je sakristija nove crkve.¹⁷⁴ Srednjovjekovna crkva sv. Kvirina trobrodna je i troapsidalna bazilika. Središnja apsida je polukružna te ima tri potpornjaka s vanjske strane, a bočne apside su blago potkovaste kao i lukovi arkatura te trijumfalni luk središnje apside.¹⁷⁵ Bočne apside povezane su uz uzdužne zidove crkve, no ne vežu se uz središnju apsidu, što bi moglo značiti da je središnja apsida ostatak starije građevine. Pročelje crkve bilo je otvoreno trima vratima, dok su bočni zidovi imali po jedna vrata smještena bliže svetištu. Vrata su se nalazila neposredno ispred oltarne pregrade o čijem položaju svjedoče sačuvani temelji. Također su sačuvani ostaci pragova južnih vrata na pročelju te vrata na južnome bočnom zidu.¹⁷⁶

M. Jurković svrstava crkvu sv. Kvirina u karolinško doba te se shodno tome ne slaže s datiranjem u ranokršćansko doba, u drugu polovicu 6. stoljeća., i s pretpostavkom o promjeni liturgijskoga namještaja u predromanici. Naime, glavnina liturgijskog namještaja pripada karolinškom dobu, dok je samo nekolicina ranokršćanskoga podrijetla. Osim toga, tlocrtna dispozicija crkve ne govori o njezinoj izgradnji u ranokršćanskome vremenu. Naprotiv, karakteristika karolinške arhitekture jest imitacija ranokršćanskih rješenja. Na karolinško podrijetlo crkve, osim liturgijskoga namještaja, upućuju zidani stubovi specifični za rani srednji vijek, potkovasti lukovi arkatura i jednak oblik bočnih apsida.¹⁷⁷ M. Jarak slaže se s ranosrednjovjekovnom datacijom crkve sv. Kvirina, iako ističe vjerojatnost ranije starokršćanske faze. Zaključuje da crkva sa svojom trobrodnom i troapsidalnom formom te prema stilskim i radioničkim obilježjima arheoloških nalaza pripada kraju 8. ili početku 9. stoljeća.¹⁷⁸ M. Jurković pripisuje crkvu karolinškome dobu, ali prihvaća mogućnost da je središnja apsida ostatak starije građevine. Osim toga, napominje kako se ostaci liturgijskog namještaja mogu povezati sa skulpturom u Balama, Novigradu i Valbandonu, što također ukazuje na kraj 8. ili početak 9. stoljeća.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Jurković M., *Vodnjan, crkva sv. Kvirina*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split, 2000., 76. str.

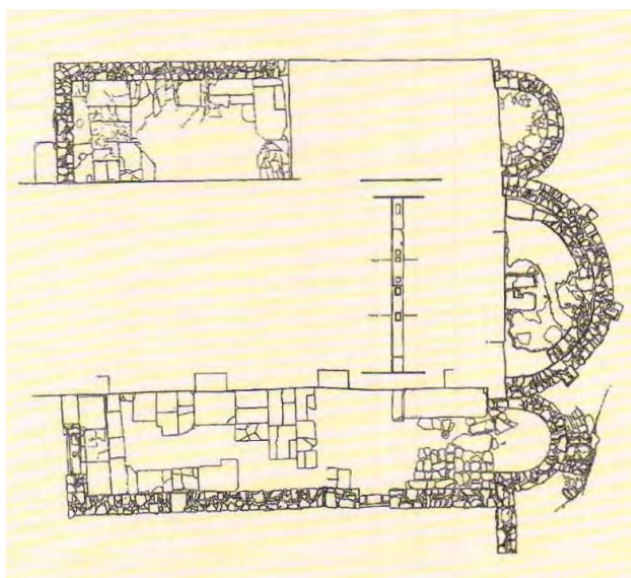
¹⁷⁵ Isto

¹⁷⁶ Isto

¹⁷⁷ Isto

¹⁷⁸ Jarak M., 2013., 212. str.

¹⁷⁹ Jurković M., 2000., 76. str.

Slika 21. Tlocrt crkve sv. Kvirina

Jurković M., 2000., 75. str.

Slika 22. Sadašnji izgled crkve sv. Kvirina

(<https://zupavodnjan.com/crkve/ostale-crkve-vodnjanstine#!>), (pristup 04.09.2024.)

5. ZAKLJUČAK

Pod utjecajem franačkih običaja, težnje ka antičkoj duhovnoj i političkoj obnovi te imitacija antičke baštine, istarska sakralna arhitektura oživljava i poprima nove oblike. Osim nove organizacije u istarskoj Crkvi, franačka vlast donijela je napredak u graditeljskoj aktivnosti što uključuje gradnju novih i preuređenje starih crkvenih zdanja prema franačkim modelima. Prateći ideju *renovatio*, karolinška arhitektura nije kopirala antičku. Antički primjeri bili su samo inicijalni pokretači za nova arhitektonska djela te su preoblikovani u svrhu pružanja novog značenja arhitektonskome sklopu. Karolinška ideja *continuatio* najbolje opisuje realno stanje u Istri. Nakon bizantske vlasti tijekom koje su se održavali antički običaji, dolazi do karolinške vlasti koja teži obnoviti antičku tradiciju. Vrlo zanimljiv primjer za kontinuiranost su lokacije ranosrednjovjekovnih sakralnih objekata. Može se zaključiti kako je većina crkvi nastalo na antičkim temeljima, poput kapelice sv. Andrije, crkve sv. Kvirina, crkve sv. Sofije i drugih. Zbog toga je istraživačima otežan zadatak datacije pojedinih dijelova objekata što dokazuju neslaganja u istraživačkome svijetu. Međutim, zahvaljujući karakterističnim ostacima liturgijskoga namještaja, većinu sakralnih objekata lakše je svrstati u karolinško doba.

Glavni uzori istarskoj arhitekturi bile su crkve s područja sjeverne Italije, iz Cividala i Akvileje. Najčešći tip crkve koji potječe sa sjevernotalijanskoga područja je jednobrodna crkva s tri apside, kakve su bile župna crkva sv. Marije u Balama, crkva sv. Tome, crkva sv. Sofije i kapelica sv. Andrije. Trobrodne troapsidalne crkve su sv. Marija Velika kraj Bala, bazilika u Guranu i crkva sv. Kvirina, dok su ostala četiri primjera o kojima sam pisala različitih tipologija. Novigradska katedrala imala je tri broda i jednu polukružnu apsidu, crkva sv. Andrije bila je jednobrodna crkva s jednom apsidom i kupolom u središnjem dijelu, a crkva sv. Cecilije u Guranu imala je jedan brod i dvije apside. Grobljanska crkva sv. Šimuna u Guranu bila je jednostavna pravokutna građevina kojoj nije definirano svetište. Uz ove primjere, brojni su primjeri ostataka crkvenih zdanja iz karolinškoga doba, poput crkve sv. Gervazija u Pižanovcu kod Bala i crkve nepoznatog titulara u Valbandonu kod Fažane, a u nekima su pronađeni samo ranosrednjovjekovni ulomci skulpture karolinškoga podrijetla. Nova istraživanja iznimno su potrebna za rasvjetljavanje pitanja vezanih za karolinško doba u Istri jer su znanje i informacije o ovoj temi i dalje vrlo oskudne bez obzira na potencijal kojega arheološki ostaci pružaju.

POPIS LITERATURE

1. Ančić M., *Hrvatska u karolinško doba*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001.
2. Ančić M., *U osvit novog doba: Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.
3. Barada M., *Dvigrad- crkva sv. Sofije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 2, Zagreb, 2006.
4. Barada M., *Otok sv. Andrija- dvorac Hütterott s crkvom sv. Andrije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 13., Zagreb, 2017.
5. Barada M., *Otok sv. Andrija- sklop dvorca Hütterott s crkvom sv. Andrije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 14., Zagreb, 2018.
6. Brandt M., *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
7. Budak N., *Karlo Veliki: Karolinzi i Hrvati*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001.
8. Delonga V., Jakšić N., Jurković M., *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001.
9. Demonja D., *Trobrodne romaničke crkve u sklopu istarske umjetnosti*, Peristil 41, br. 1, 1998., 5-21, 10. str. (<https://hrcak.srce.hr/153841>, pristup: 02.07.2024.)
10. Goldstein I., Grgin B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi liber, Zagreb, 2006.
11. Goldstein I., *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi liber, Zagreb, 1995.
12. Goss V., *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200: Pogled s jugoistoka*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.
13. Goss, V., *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006.
14. Jarak M., *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća: uvod u studij predromanike*, Književni krug, Split, 2013.
15. Jurković, M., *Dvigrad, crkva sv. Sofije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.

16. Jurković M., *Guran kraj Vodnjana, crkva nepoznatog titulara*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split, 2000.
17. Jurković M., Kranjec I., *Bale- benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 15., Zagreb, 2019.
18. Jurković M., Marić I., *Guran- trobrodna bazilika, crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije*, Hrvatski arheološki godišnjak, br. 2, Zagreb, 2006.
19. Jurković M., Matejčić I., Zihel J., *Novigradski lapidarij*, Muzej Lapidarium, Novigrad, 2006.
20. Jurković M., Milošević A., Basić I., *Bale- benediktinski samostan sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja*, Zbornik radova, I. porečki susret arheologa- rezultati arheoloških istraživanja na području Istre, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2008.
21. Jurković M., *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996.
22. Jurković M., *Sveta Marija Velika kraj Bala*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.
23. Jurković M., *Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 2, 1995, 55-80, 60. str., (<https://hrcak.srce.hr/93623> , pristup: 10.05.2024.)
24. Jurković M., Terrier J., Marić I., *Ranosrednjovjekovno naselje Guran*, Histria antiqua 20, br. 20, 2011., 109-134, 111. str. (<https://hrcak.srce.hr/79710> , pristup: 04.08.2024)
25. Jurković M., *Vodnjan, crkva sv. Kvirina*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split, 2000.
26. Klaić N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
27. Levak M., *Istra i Kvarner u ranome srednjem vijeku*, Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150), ur. Zrinka Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
28. Marušić B., *Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 13, 1983., 81-104, 84. str. (<https://hrcak.srce.hr/97411> , pristup: 17.06.2024.)

29. Marušić B., *Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 8-9, 1963., 121-149, 122. str. (<https://hrcak.srce.hr/99201> , pristup: 07.08. 2024.)
30. Marušić B., *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, Histria archaeologica, god V, sv. 1-2, Pula, 1974.
31. Marušić B., *Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu*, Histria archaeologica, god II, sv. 2, Pula, 1971.
32. Matejčić I., *Bale, župna crkva sv. Marije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.
33. Matejčić I., *Dvije crkve*, Zavičajni muzej grada Rovinja, Rovinj, 1997.
34. Matejčić I., Jurković M., *Lapidarij u Balama*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split- Bale, 2002.
35. Matejčić I., *Poreč, kapela u sklopu Eufrazijane*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheološki spomenika, Split, 2000.
36. Matejčić I., *Rovinj, crkva sv. Andrije*, Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela, ur. Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.
37. Matejčić I., *Tri priloga za prof. Petriciolija*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 36, br. 1, 1996., 133-149, 133. str. (<https://hrcak.srce.hr/111041> , pristup: 17.06.2024.)
38. Predromanika. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. (<https://enciklopedija.hr/clanak/predromanika> , pristup: 25.04.2024.)
39. Sajitz M., *Art in the age of Charlemagne*, Sveučilište u Glasgow-u, Umjetnički fakultet, Glasgow, 2000.
40. Subselij. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristup 20.08.2024.)
41. Šanjek F., *Povijest Hrvata: srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
42. Šonje A., *Crkvena arhitektura zapadne Istre: Područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb- Pazin, 1982.
43. Vežić P., *Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije*, Ars Adriatica, br. 3, 2013., 21-52, 32. str. (<https://hrcak.srce.hr/112024> , pristup: 19.06.2024.)
44. Zgrablić M., *Prilog istraživanju srednjovjekovne povijesti Novigrada u Istri: crkveno-politički kontekst kulta sv. Pelagija*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti

i umjetnosti, br. 39, 2021., 1-22, 20. str. (<https://doi.org/10.21857/y54jofveem> ,
pristup: 12. 05.2024.)

POPIS SLIKA

Slika 1. Tlocrt novigradske katedrale	23
Slika 2. Novigradska kriptna	23
Slika 3. Tlocrt crkve sv. Marije kraj Bala	26
Slika 4. Zračna slika samostanskog kompleksa	26
Slika 5. Kapiteli kolonade crkve sv. Marije Velike	27
Slika 6. Tlocrt župne crkve sv. Marije	29
Slika 7. Sadašnji izgled župne crkve sv. Marije	29
Slika 8. Ortofoto snimka crkve sv. Andrije	30
Slika 9. Tlocrt crkve sv. Andrije.....	31
Slika 10. Crkva sv. Tome - pogled na apside	34
Slika 11. Crkva sv. Tome - pogled na pročelje	35
Slika 12. Tlocrt crkve sv. Sofije.....	37
Slika 13. Ostaci crkve sv. Sofije.....	38
Slika 14. Ulomci pluteja i pilastra	38
Slika 15. Tlocrt trobrodne bazilike.....	40
Slika 16. Ostaci bazilike nepoznatog titulara	42
Slika 17. Crkva sv. Šimuna.....	42
Slika 18. Crkva sv. Cecilije	43
Slika 19. Položaj kapelice sv. Andrije unutar sklopa Eufrazijane	46
Slika 20. Biskupska katedra.....	46
Slika 21. Tlocrt crkve sv. Kvirina.....	48
Slika 22. Sadašnji izgled crkve sv. Kvirina.....	48

SAŽETAK

Nakon promjene dinastije na franačkome prijestolju, Franačka država doživljava svoje zlatno doba. Nedugo nakon dolaska Karla Velikog na vlast, Franci osvajaju sjevernu Italiju, svrgavaju langobardskoga kralja i osvajaju Istru (oko 787.). Nova vlast donijela je promjene u društvenom, gospodarskom i pravnom smislu (feudalni sustav) te je utjecala na razvoj arhitekture i umjetnosti. Crkva i država ulaze u razdoblje prisnijih odnosa- zajedničko upravljanje, odnosno praksa uplitanja svjetovne vlasti u crkvenu vlast i obrnuto. Na početku Franci nisu mijenjali unutarnju organizaciju Crkve u Istri, no nakon epizode promjenjive odanosti metropolita istarske Crkve, Fortunata, istarske biskupije su odvojene od patrijaršije u Gradu te podvrgnute vlasti akvilejskoga patrijarha. Uz tu promjenu, franačka vlast je osnivala nove samostane, proširivala stare te pojačala graditeljsku aktivnost gradeći nove sakralne objekte i preuređujući stare crkve prema franačkim modelima.

Karolinška arhitektura temelji se na dvije metaforičke ideje- *renovatio* i *continuatio*- kojima se vraća duh antičkoga carstva u svrhu ozakonjenja karolinške vlasti kao nasljedstva antičkih careva. Arhitekturu ovoga doba karakterizira težnja imitaciji antičkih modela i upotreba spolija kako bi se izrazio legitimitet i jednakost s osobama koje su ranije koristile taj građevinski element. Neki elementi posebno obilježavaju karolinšku sakralnu arhitekturu, a to su kontinuirani transept, nasuprotne apside, troapsidalnost, kripte i karolinška inovacija, westwerk. U Istri se osjetio najveći utjecaj ove arhitekture (u odnosu na ostatak Hrvatske) jer je poluotok postao sastavnim dijelom carstva kao rubna pokrajina. Posredstvom Novigrada, iz Akvileje su u Istru stizali utjecaji karolinškoga svijeta što dokazuje široka rasprostranjenost karolinške baštine u pokrajini. Istarska arhitektura poprimila je na taj način obilježja carske justinijanske baštine, crkvenih i političkih središta Akvileje i Cividala te područja sjeverne Italije. Dokazuju to razni primjeri po cijeloj Istri, poput crkve sv. Marije Velike kod Bala, novigradske katedrale sv. Pelagija, crkve sv. Andrije na Crvenome otoku, kapelice sv. Andrije u sklopu Eufrazijane, trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu i drugih.

KLJUČNE RIJEČI: Karolinzi, Karlo Veliki, crkva, utjecaji, karolinška arhitektura, *renovatio*, *continuatio*, Istra, predromanika

SUMMARY

After the change of dynasty on the Frankish throne, the Frankish state experienced its golden age. Not long after Charlemagne came to power, the Franks conquered northern Italy, overthrew the Lombard king and conquered Istria (around 787). The new government brought changes in the social, economic and legal sense (feudal system) and influenced the development of architecture and art. The church and the state are entering a period of closer relations - joint management, that is, the practice of the interference of the secular government in the church government and vice versa. At the beginning, the Franks did not change the internal organization of the Church in Istria, but after an episode of changing loyalty of the Metropolitan of the Church of Istria, Fortunat, the Istrian diocese was separated from the patriarchate in the Grado and submitted to the authority of the Patriarch of Aquileia. In addition to this change, the Frankish government founded new churches, expanded the old ones and intensified construction activity by building new sacred buildings and remodeling old churches according to Frankish models.

Carolingian architecture is based on two metaphorical ideas - *renovatio* and *continuatio* - which bring back the spirit of the ancient empire to legitimize the Carolingian rule as a legacy of the ancient emperors. The architecture of this era is characterized by the tendency to imitate ancient models and the use of spolia to express legitimacy and equality with the people who previously used this building element. Some elements particularly mark the Carolingian sacral architecture, namely the continuous transept, opposite apses, three-apsidity, crypts and the Carolingian innovation, the westwerk.

The biggest impact of this architecture was felt in Istria (compared to the rest of Croatia) because the peninsula became an integral part of the empire as a border province. Through Novigrad, the influence of the Carolingian world reached Istria from Aquileia, which proves the wide distribution of the Carolingian heritage in the province. In this way, Istrian architecture took on the characteristics of the imperial Justinian heritage, the ecclesiastical and political centers of Aquileia and Cividale, and the area of northern Italy. This is proven by various examples throughout Istria, such as the church of St. Mary the Great near Bale, Novigrad Cathedral of St. Pelagia, Church of St. Andrew on Crveni Otok, chapel of St. Andrew as part of the Euphraziana, three-nave basilica of unknown title in Guran and others.

KEY WORDS: Carolingians, Charlemagne, church, influence, Carolingian architecture, *renovatio*, *continuatio*, Istria, pre-Romanesque